

Rapportage

Evaluatie stemmen in een
willekeurig stemlokaal bij de
provinciale verkiezingen

Een onderzoek onder
kiesgerechtigden, medewerkers
stembureaus en gemeenten

30 mei 2007

Projectnummer: 64366

In opdracht van:
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Auteur:
Gaby Vullings
Research Consultant

Aad van der Veen
Research Consultant Marketing Science

18072007

INTERVIEW•NSS

Voorwoord

Hoewel nog een experiment, stemmen in een willekeurig stemlokaal is al niet meer weg te denken bij de verkiezingen. Bij de provinciale verkiezingen kon het in veel gemeenten al voor de derde keer. Op 7 maart 2007 mochten ruim tien miljoen kiesgerechtigden hun stem uitbrengen in een stemlokaal naar keuze. Driekwart van de gemeenten, 328 om precies te zijn, boden hun inwoners de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Net als na de voorgaande verkiezingen, zien we ook na de provinciale verkiezingen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal op grote steun kan rekenen. Alle betrokkenen – de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stembureaus en de gemeenten zelf – zijn goed te spreken over de mogelijkheid.

Amsterdam, 30 mei 2007
INTERVIEW•NSS BV

Gaby Vullings
Research Consultant

INTERVIEW·NSS

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	4
1.1	Kiesgerechtigden	4
1.2	Gemeenten	5
1.3	Medewerkers stemlokalen	6
1.4	Analyse opkomst	7
1.5	Conclusie	7
2	Inleiding	8
2.1	Aanleiding en doelstelling	8
2.2	Onderzoeksopzet	8
2.3	Over dit rapport	9
3	Kiesgerechtigden	10
3.1	Kiesgerechtigden zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal	10
3.2	Zes op de tien overwegen in de toekomst elders te stemmen	11
3.3	Eén op de vijf is door SWS meer geneigd te stemmen	13
3.4	Stempas blijft de belangrijkste bron van informatie	14
3.5	Verzending stempas in envelop en met brief heeft de voorkeur	15
3.6	Eén procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas	16
4	Gemeenten	17
4.1	Positief over het stemmen in een willekeurig stemlokaal	17
4.2	Populaire stembureaus zijn centraal gelegen	17
4.3	Meeste gemeenten versturen de stempas los, zonder envelop	18
4.4	Aanvraagtermijn vervangende stempas door meeste gemeenten verlengd	19
4.5	Op een enkele aanpassing na behouden alle gemeenten dezelfde aanpak	21
4.6	Voorlichting door middel van website, kandidatenlijst en huis-aan-huisbladen	23
4.7	Productie van stempas maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal duurder	24
5	Medewerkers stemlokalen	27
5.1	Positief, maar wel kritiek op fraudegevoeligheid	27
5.2	Over het algemeen goede reacties van de kiesgerechtigden	28
5.3	Kiesgerechtigden zouden zich moeten legitimeren	29
5.4	Snellere doorlooptijd	30
5.5	Populaire stembureaus	31
5.6	Goed op de hoogte van de echtheidskenmerken	31
5.7	Minder vaak om legitimatie gevraagd dan bij de landelijke verkiezingen	32
6	Vergelijking van de opkomstcijfers	33
6.1	Achtergrond van de analyse	33
6.2	Typering deelnemende gemeenten	33
6.3	Hogere opkomst waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is	34
6.4	Vooral in de steden zien we een gunstigere opkomstontwikkeling	36
6.5	Conclusie: SWS is gunstig voor de opkomst	37
7	Conclusie	38

INTERVIEW·NSS

Bijlagen

1. Onderzoeksverantwoording
2. Tabellen – separaat opgenomen in tabellenboek
  - a. Kiesgerechtigden
  - b. Medewerkers stemlokalen
  - c. Gemeenten
  - d. Opkomstanalyse
3. Antwoorden op de open vragen – separaat opgenomen in tabellenboek
  - a. Kiesgerechtigden
  - b. Medewerkers stemlokalen
  - c. Gemeenten

INTERVIEW•NSS

1 Samenvatting

Bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 7 maart 2007 was het voor de derde keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW•NSS een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is goed ontvangen

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen onder de kiesgerechtigden. Bijna acht op de tien staan positief tegenover de mogelijkheid. Ook als we de kiesgerechtigden confronteren met het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is te stemmen zonder stempas – spreekt de meerderheid de voorkeur uit voor de nieuwe situatie boven de oude. Twee procent van de niet-stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij hun stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit één procent.

Merendeel wist van de mogelijkheid

Acht op de tien kiesgerechtigden waren op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente. Daarnaast wist een deel van de kiesgerechtigden het al van de vorige keer.

Zes op de tien kiesgerechtigden overwegen er in de toekomst gebruik van te maken

Van de stemmers die op de hoogte waren van de mogelijkheid heeft zestien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen. Van alle kiesgerechtigden is dit zes procent. Mensen stemmen voornamelijk in een ander stemlokaal omdat het op de route ligt of omdat het dichterbij huis ligt. Zes op de tien kiesgerechtigden overwegen om in de toekomst (misschien) gebruik te maken van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Eén op de vijf kiesgerechtigden zegt hierdoor meer geneigd te zijn te gaan stemmen

Eén op de vijf kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de kiesgerechtigden die bij de afgelopen verkiezingen daadwerkelijk gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid, zegt acht procent niet te hebben gestemd als ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund.

INTERVIEW·NSS

Minderheid denkt dat het lastig is om de stempas na te maken

Een ruime meerderheid van de kiesgerechtigden vindt dat de stempas goed leesbaar is, dat de stempas alle belangrijke informatie bevat en dat er duidelijk op vermeld staat dat zonder de stempas niet gestemd kan worden. Zes op de tien kiesgerechtigden vindt dat op de stempas duidelijk staat vermeld dat stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. De meeste kritische geluiden horen we met betrekking tot de fraudegevoeligheid: nog geen vier op de tien kiesgerechtigden zegt dat het hen lastig lijkt de stempas na te maken.

De helft bekritiseert het 'los' verzenden van de stempassen

Qua verzending zien we dat het verzenden van de stempas in een envelop, mét een begeleidende brief, op de meeste steun kan rekenen. Van de kiesgerechtigden die de stempas los hebben ontvangen, vindt de helft dat dit geen passende manier is om een stempas te versturen.

1.2 Gemeenten

Positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal

Bijna alle ondervraagde gemeentefunctionarissen zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een functionaris houdt het op 'neutraal'. Alle gemeenten kiezen de volgende keer voor grotendeels dezelfde aanpak.

Meeste gemeenten hebben de stempas los verstuurd

Procura is de meest gebruikte leverancier van stempassen. Verreweg de meeste gemeenten hebben gekozen voor de leverancier die eerder ook al de stembescheiden drukte. Een kwart van de functionarissen is ontevreden over de vormgeving van de stempas, onder meer omdat de stempas gedrukt is op dun papier of te sterk lijkt op de oproepingskaart. Eenvijfde van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd. Zij kozen veelal voor deze verzendingswijze omdat het het goedkoopste is, het meest praktisch en omdat mensen altijd de stembescheiden op deze wijze verstuurd krijgen.

Eén op de 2.000 kiesgerechtigden heeft vervangende stempas aangevraagd

De meeste gemeenten hebben ervoor gekozen de aanvraagtermijn voor vervangende stempassen te verlengen tot twee dagen of één dag voor de verkiezingen. Gemiddeld hebben de gemeenten, per 2.000 kiesgerechtigden, één vervangende stempas uitgereikt. Per 1.000 kiesgerechtigden zijn ongeveer twee kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. In tegenstelling tot de landelijke verkiezingen – toen meer mensen een vervangende stempas of kiezerspas hadden aangevraagd – bestaat het RIS voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die zijn overleden of van wie de kiesgerechtigdheid ontbreekt. De stembureaus waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen.

INTERVIEW·NSS

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen of maakt een kritische noot

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen bij de organisatie van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De problemen verschillen sterk, van printerstoringen en een verwarrende lay-out van de stempas tot onduidelijkheid over de identificatieplicht. Diverse gemeenten pleiten voor het invoeren van een legitimatieplicht en het aanpakken van de fraudegevoeligheid van de stempas.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

De populairste middelen om de kiesgerechtigden voor te lichten zijn: de website van de gemeente, de kandidatenlijst en de huis-aan-huis bladen. Kiesgerechtigden die contact hebben opgenomen met de gemeenten hadden onder meer vragen over wat te doen bij het kwijtraken van de stempas, hoe het werkt met volmachten en waar de stemlokalen zijn. Geen van de ondervraagde functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten omdat de productie en verzending van de stempas duurder is

De meeste functionarissen zeggen dat in vergelijking met de reguliere verkiezingen, het nieuwe systeem iets meer kosten heeft. Gemiddeld zijn de gemeenten negen cent per kiesgerechtigde meer kwijt geweest. Echter, de meerkosten verschillen sterk per gemeente. De mediaan is een wiskundige maat die duidelijker laat zien hoeveel geld de meeste gemeenten kwijt zijn geweest: het is het bedrag waar 50 procent van de gemeenten onder zit en 50 procent van de gemeenten boven. Kijken we naar de mediaan dan zijn de meerkosten per kiesgerechtigde nog maar vijf cent. Vooral de productie en verzending van de stempas kunnen een sterke stempel op het budget drukken. Zeker als een gemeente ervoor kiest om de stempas in een envelop met een begeleidende brief te versturen.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Positief, maar: vier op de tien medewerkers vinden het nieuwe systeem fraudegevoelig

Over het algemeen zijn de meeste medewerkers van de stembureaus goed te spreken over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ze vinden het een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Een ruime meerderheid van 84 procent vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder oproepingskaart, maar met legitimatie, kunnen stemmen, zoals dat in het oude systeem mogelijk was. Toch is er ook kritiek op het nieuwe systeem. De kritiek betreft de fraudegevoeligheid: ruim vier op de tien medewerkers vinden het systeem niet veilig.

Voornamelijk positieve reacties van kiesgerechtigden

Als de medewerkers reacties kregen van de kiesgerechtigden, dan waren dit voornamelijk positieve reacties. Vier op de tien medewerkers hebben te maken gehad met (één of enkele) kiezers zonder stempas. Eenvijfde van de medewerkers heeft te maken gehad met (één of enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere gemeente te stemmen.

INTERVIEW·NSS

Driekwart van de medewerkers vindt het nieuwe systeem een verbetering

Bijna alle medewerkers vindt de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De meeste medewerkers geven aan per kiezer minder tijd kwijt te zijn.

Driekwart van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering, dertien procent vindt het een verslechtering. Zij wijzen hierbij met name op de fraudegevoeligheid van het systeem. Van diverse medewerkers – ongeacht of ze positief staan tegenover het nieuwe systeem – horen we de suggestie om een legitimatieplicht in te stellen.

Goed ingelicht over de echtheidskenmerken

Nagenoeg alle medewerkers vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen. Ook vinden verreweg de meeste dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken en dat de kenmerken redelijk goed of zeer goed herkenbaar zijn. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Een kwart van de medewerkers heeft (sommige) kiezers gevraagd zich te legitimeren

Een kwart van de medewerkers heeft de kiesgerechtigden (buiten de gemachtigden) wel eens om legitimatie gevraagd. Dit gebeurde vooral bij twijfel over de leeftijd of als een persoon onbetrouwbaar overkwam.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was

In de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was zien we dat de opkomst zich gunstiger heeft ontwikkeld dan in gemeenten waar het niet mogelijk was. Vooral in de stedelijke gebieden zien we een hogere opkomst bij de deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Net als bij de eerdere verkiezingen, zien we ook bij deze verkiezingen dat stemmen in een willekeurig stemlokaal goed is ontvangen. Zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen, als de gemeenten. Daarnaast zien we voor de derde keer dat de opkomst gunstiger is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

INTERVIEW·NSS

2 Inleiding

2.1 Aanleiding en doelstelling

Op 7 maart 2007, bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten, was het voor de derde keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In 328 van de 443 Nederlandse gemeenten konden de inwoners in elk willekeurig stemlokaal terecht – mits binnen de gemeentegrenzen.

Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) is één van de onderdelen van het project kiezen op afstand (KOA) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De eerste keer dat de mogelijkheid op grote schaal werd aangeboden was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen namen 239 gemeenten deel aan het experiment. Ook bij de landelijke verkiezingen op 22 november 2006, kon op grote schaal in een willekeurig stemlokaal worden gestemd. Toen boden 312 gemeenten de mogelijkheid.

Zowel bij de gemeentelijke en landelijke verkiezingen werd het stemmen in een willekeurig stemlokaal door alle betrokkenen – kiesgerechtigden, medewerkers van de stemlokalen en de gemeenten zelf – goed ontvangen. Met dit onderzoek gaan we na of dat ook na de verkiezingen voor de Provinciale Staten zo was. De onderzoeksvragen die beantwoord worden, zijn:

- ♦ Hoe beoordelen kiesgerechtigden de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?
- ♦ Hoe ervaren de medewerkers in het stembureau het experiment?
- ♦ Welke organisatorische aanpassingen hebben gemeenten moeten maken en wat waren de financiële lasten?

2.2 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek zijn drie groepen mensen benaderd:

1. de kiesgerechtigden van de deelnemende gemeenten (n = 1.202);
2. (vertegenwoordigers van) gemeenten (n = 57);
3. medewerkers van stembureaus (n = 251) en medewerkers van de mobiele stembureaus (n = 50).

De dataverzameling is gestart direct na sluiting van de stembussen op 7 maart. De kiesgerechtigden zijn zowel telefonisch als online ondervraagd – dit om te voorkomen dat (groepen) mensen systematisch worden buitengesloten door de manier van benaderen. De gemeentefunctionarissen konden de vragenlijst schriftelijk of online invullen. De medewerkers van de stembureaus zijn telefonisch ondervraagd.

Voor de verdere verantwoording van het onderzoek verwijzen wij u naar bijlage 1.

INTERVIEW·NSS

2.3 Over dit rapport

Achtereenvolgens komt aan de orde: de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden (hoofdstuk 3), de gemeentefunctionarissen (hoofdstuk 4) en de medewerkers van de stembureaus (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 6 worden de opkomstpercentages van zowel de deelnemende als de niet deelnemende gemeenten geanalyseerd. De conclusie en staat beschreven in hoofdstuk 7.

INTERVIEW·NSS

3 Kiesgerechtigden

Met stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt het de kiesgerechtigden gemakkelijker gemaakt om te gaan stemmen. Maar wat vinden de kiesgerechtigden eigenlijk van deze mogelijkheid?

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden. We bekijken allereerst hoe zij oordelen over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bespreken we hoeveel kiesgerechtigden gebruik maken van de mogelijkheid en waarom ze er gebruik van maken. Daarna bespreken we of mensen door stemmen in een willekeurig stemlokaal meer geneigd zijn te gaan stemmen. In de volgende paragraaf gaan we in op de meest gebruikte informatiebronnen. Daarna komt de stempas en de verzendingswijze aan de orde. Als laatste beschrijven we de redenen voor mensen om niet te gaan stemmen.

Omdat we benieuwd zijn naar de verschillen tussen stemmers en niet-stemmers, maken we in dit hoofdstuk een onderscheid tussen de mensen die zijn gaan stemmen bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 7 maart 2007, en de mensen die niet zijn gaan stemmen.

3.1 Kiesgerechtigden zijn positief over stemmen in een willekeurig stemlokaal

Slechts een enkeling is negatief over stemmen in een willekeurig stemlokaal – 0,5 procent om precies te zijn. Het merendeel van de kiesgerechtigden, 78 procent, staat positief tegenover de mogelijkheid, waarvan 34 procent zelfs *zeer* positief. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan onder kiesgerechtigden op veel steun rekenen. Echter, de steun is iets minder groot dan na de landelijke verkiezingen. Toen stond 82 procent positief tegenover stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Tabel 3.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
(Zeer) positief	78	83	75*
Neutraal	19	16	22*
(Zeer) negatief	1	1	0
Weet niet	2	0	3*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

De stempas heeft bij het stemmen in een willekeurig stemlokaal een andere status dan de oproepingskaart. Zonder stempas kunnen mensen niet stemmen, terwijl dit in de oude situatie zonder oproepingskaart wel mogelijk was (mits de mensen zich konden legitimeren). We legden de kiesgerechtigden het volgende dilemma voor. Wat vindt u belangrijker, dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen, of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar in de gemeente ze gaan stemmen?

INTERVIEW·NSS

Tabel 3.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	24	21	27
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	72	57*
Weet niet	12	7	16

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

Na confrontatie met dit dilemma kiest een meerderheid nog steeds voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een kwart van de kiesgerechtigden heeft echter een voorkeur voor de oude situatie. De steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal is onder de stemmers groter dan onder de niet-stemmers.

3.2 Zes op de tien overwegen in de toekomst in een ander stemlokaal te stemmen

De meeste kiesgerechtigden, 79 procent, waren op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is iets meer dan na de landelijke verkiezingen, toen wist driekwart van de kiesgerechtigden van de mogelijkheid. Niet verrassend zijn de stemmers beter op de hoogte dan de niet-stemmers (84 procent tegenover 74 procent).

Nu de bekendheid is toegenomen: hebben mensen er ook meer gebruik van gemaakt? Van de mensen die zijn gaan stemmen en die op de hoogte waren van de mogelijkheid, heeft zestien procent gestemd in een willekeurig stemlokaal. Dit is nagenoeg evenveel als bij de vorige verkiezingen.

Van alle kiesgerechtigden heeft zes procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is lager dan bij de landelijke verkiezingen, toen had tien procent van alle kiesgerechtigden elders gestemd. Vreemd is dit niet, omdat de opkomst bij de provinciale verkiezingen lager is dan bij de landelijke verkiezingen.

We vroegen de mensen die in een ander stemlokaal hebben gestemd naar hun redenen.

INTERVIEW·NSS

Figuur 3.1: Waarom heeft u bij een ander stemlokaal gestemd?

Basis: gestemd in een ander stemlokaal (n = 121)

Het stembureau lag op de route, was dichterbij huis of was dichterbij werk. Dit zijn de drie redenen die het meest genoemd worden om in een ander stemlokaal te stemmen.

Hoeveel mensen denken in de toekomst gebruik te maken van het stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Tabel 3.3: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Ja, zeker	17	17	17
Ja, misschien	44	45	42
Nee, waarschijnlijk niet	25	28	23
Nee, zeker niet	8	6	9
Weet niet	6	4	9*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.202)

* Verschilt significant van de stemmers

Een meerderheid van 61 procent overweegt om in de toekomst (misschien) gebruik te maken van de mogelijkheid om elders te stemmen.

Stembureaus bevinden zich nu veelal in scholen en wijkcentra. We vroegen de kiesgerechtigden of er nog andere locaties zijn waar zij graag een stembureau zouden willen zien. Tweederde heeft geen aanvulling op de huidige situatie. De anderen noemen onder meer de volgende locaties:

- bij het station/dicht bij het openbaar vervoer;
- bij de supermarkt/in het winkelcentrum;
- bij zorgcentra;
- bij het postkantoor, de bank of bibliotheek;
- bij bedrijven;
- bij de gemeente/ het stadshuis.

Daarnaast horen we diverse malen dat mensen graag via het internet zouden willen stemmen.

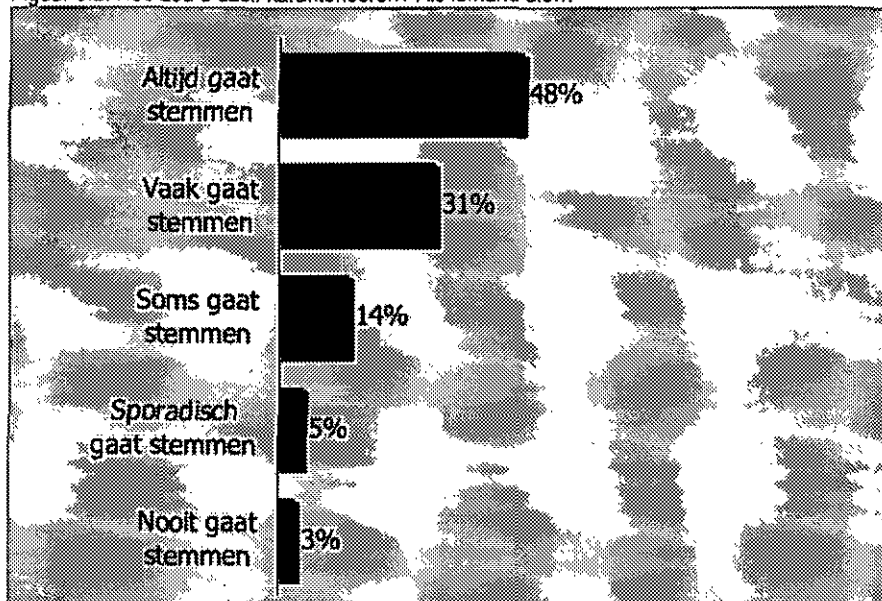
INTERVIEW·NSS

3.3 Eén op de vijf is door SWS meer geneigd te stemmen

Maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal het gemakkelijker om te gaan stemmen? In deze paragraaf kijken we of mensen meer geneigd zijn te gaan stemmen als het in een willekeurig stemlokaal kan. Hierbij beperken we ons tot wat mensen zelf zeggen. Probleem hiermee is dat mensen zichzelf altijd overschatten. Daarom analyseren we daarnaast in hoofdstuk 6 ook de feitelijke opkomstcijfers.

Om te achterhalen of mensen door stemmen in een willekeurig stemlokaal meer geneigd zijn te gaan stemmen, moeten we eerst vaststellen wie er in ieder geval altijd gaat stemmen (ongeacht of het overal kan) en wie niet. We vroegen de mensen zichzelf te typeren.

Figuur 3.2: Hoe zou u uzelf karakteriseren? Als iemand die...

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1202)

Bijna de helft van de Nederlanders typeert zichzelf als iemand die altijd gaat stemmen. Het zal voor hen weinig uitmaken of ze in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen, ze gaan toch wel. We hebben de volgende vraag dan ook aan iedereen voorgelegd, behalve aan de mensen die sowieso altijd gaan stemmen.

Tabel 3.4: In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Allen	Stemt vaak	Stemt soms, sporadisch of nooit
(zeer) mee eens	39	46	30*
Niet eens/niet oneens	31	29	35
(zeer) mee oneens	25	25	27
Weet niet	5	0	8*

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen dat ze altijd gaan stemmen (n = 418)

* Verschilt significant van de mensen die vaak stemmen

INTERVIEW·NSS

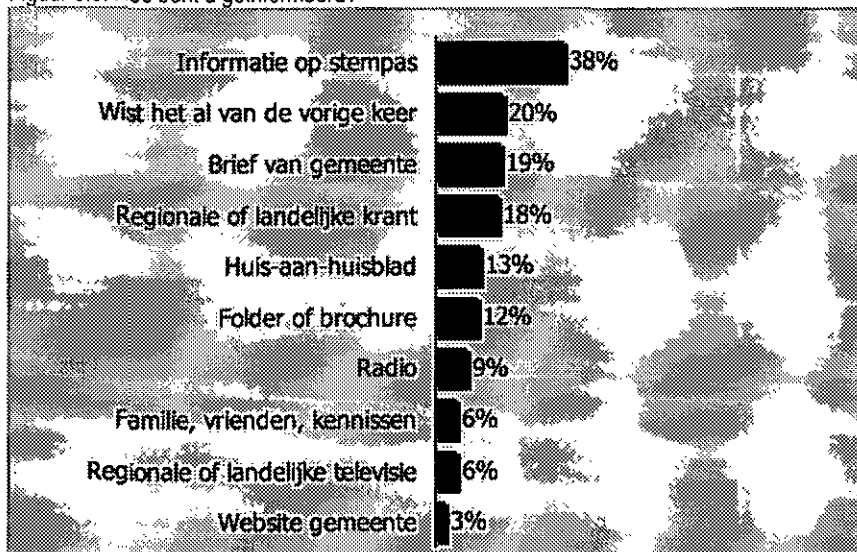
Zijn de mensen die niet altijd gaan stemmen meer geneigd te gaan stemmen als het in elk willekeurig stemlokaal kan? Vier op de tien mensen zeggen van wel. Percenteren we dit op alle kiesgerechtigden dan zien we dat twintig procent van de kiesgerechtigden meer geneigd is te gaan stemmen. Vooral de mensen die zichzelf karakteriseren als iemand die vaak (maar niet altijd) gaat stemmen, zeggen dat ze eerder zullen gaan stemmen als het in een willekeurig stemlokaal kan.

En de mensen die elders hebben gestemd: waren zij niet gaan stemmen als ze in hun 'eigen' stemlokaal hadden moeten stemmen? Voor de meeste had het niet uitgemaakt. Ze waren toch wel gaan stemmen. Acht procent zegt echter dat zij niet waren gaan stemmen als ze naar hun eigen stemlokaal hadden gemoeten. Bij de landelijke verkiezingen was dit iets lager, toen zei vier procent niet te zijn gaan stemmen als ze naar het eigen stemlokaal hadden gemoeten.

3.4 Stempas blijft de belangrijkste bron van informatie

Acht op de tien kiesgerechtigden waren op de hoogte van het feit dat ze ook bij een ander stemlokaal terecht konden. Hoe zijn zij geïnformeerd? In de volgende figuur staan de belangrijkste informatiebronnen.

Figuur 3.3: Hoe bent u geïnformeerd?

Basis: op de hoogte van stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 944)

De belangrijkste informatiebron is de stempas zelf. Daarnaast worden ook de brief van de gemeente en de regionale bladen vaak genoemd. Eenvijfde van de mensen zegt al op de hoogte te zijn geweest, omdat het bij de vorige verkiezingen ook kon.

In aanloop naar de verkiezingen liep de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Een kwart van de Nederlanders zegt zeker iets gezien of gehoord te hebben van deze campagne. Nog eens een kwart zegt misschien iets gezien of gehoord te hebben. De helft heeft niks vernomen van de campagne. Niet verrassend hebben stemmers vaker iets van de campagne gezien of gehoord dan niet-stemmers.

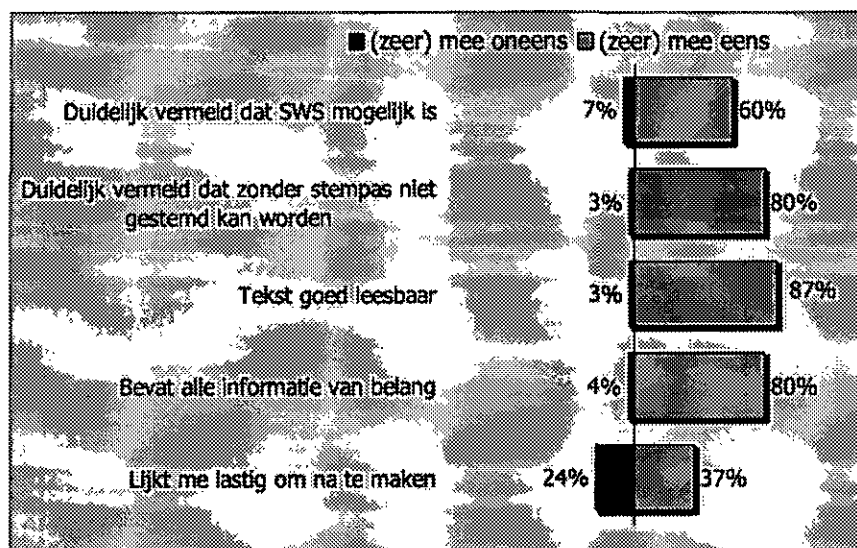
INTERVIEW·NSS

De meeste kiesgerechtigden vinden zij voldoende geïnformeerd zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Twaalf procent had graag meer geïnformeerd willen worden. Met name over de mogelijkheid an sich – ze vinden dat er überhaupt meer aandacht voor had moeten zijn. Ook horen we dat er behoefte was aan meer informatie over de precieze werking van het nieuwe systeem. Daarnaast noemen diverse kiesgerechtigden dat ze graag een overzicht hadden willen ontvangen van de stembureaus in hun gemeente.

3.5 Verzending stempas in envelop en met brief heeft de voorkeur

In het nieuwe systeem is de oproepingskaart vervangen door de stempas. Hoe oordelen de stemmers over (het uiterlijk van) de stempas?

Figuur 3.4: Oordeel van kiesgerechtigden over de stempas

Basis: stemmers (n = 900)

De stemmers zijn goed te spreken over de leesbaarheid van de stempas. Ook vinden de meeste stemmers dat de informatie op de stempas volledig is en dat er duidelijk op vermeld staat dat zonder stempas niet gestemd kan worden. Hoewel het percentage lager ligt, is ook de meerderheid (60 procent) tevreden over hoe duidelijk vermeld wordt dat het mogelijk is om in een ander stemlokaal te stemmen.

Op één punt zijn de stemmers echter minder tevreden: over de fraudegevoeligheid. Slechts 37 procent van de stemmers denkt dat de stempas lastig na te maken is.

De gemeenten hebben de stempas op verschillende manieren verstuurd: los, in een envelop of met een begeleidende brief. We vroegen de kiesgerechtigden of ze nog wisten hoe hun stempas verstuurd was. Iets meer dan de helft vertelt dat ze de stempas los, zonder envelop, hebben gekregen. Eenvijfde ontving de stempas met een begeleidende brief. Tien procent kreeg de stempas in een envelop, maar zonder begeleidende brief. De overigen zeggen zich niet meer te kunnen herinneren hoe de stempas is verstuurd. Opmerkelijk is overigens dat twee procent van de kiesgerechtigden bij deze vraag aangeeft geen stempas te hebben ontvangen, maar wel een stemkaart (bij het antwoord 'anders, namelijk...'). Blijkbaar hebben zij de stempas niet als zodanig herkend.

We vroegen de mensen of ze vonden dat de wijze waarop hun stempas was verzonden

INTERVIEW·NSS

een passende manier is om een stempas te versturen.

Tabel 3.5: Vindt u dit een passende manier op een stempas te versturen?

%	Zonder envelop (los)	Met envelop, zonder begeleidende brief of brochure	Met envelop, met begeleidende brief of brochure
Ja	46	75*	96*
nee	48	20*	2*
Weet niet	6	5	2

Basis: herinnert zich de verzendingswijze (n = 1.032)

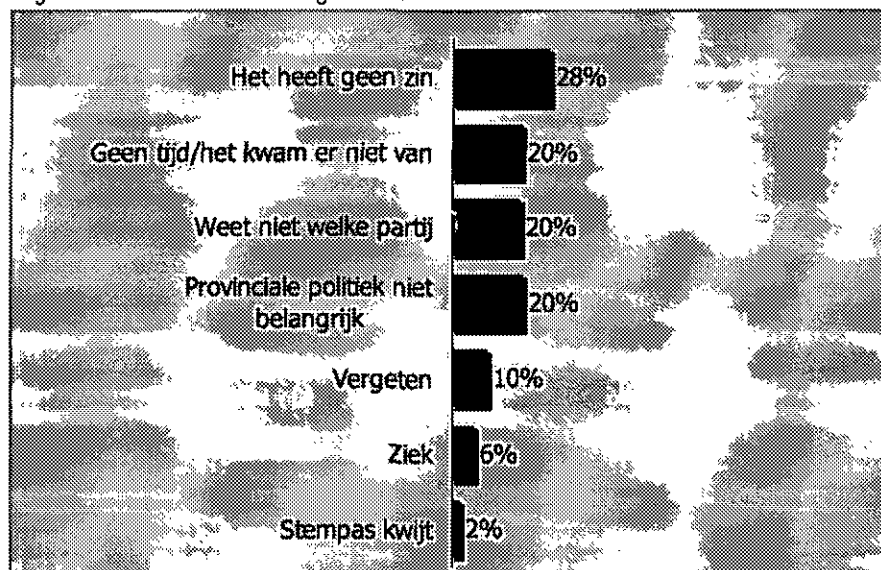
* Verschilt significant van de kiesgerechtigden die de stempas zonder envelop verstuurd kregen

De mensen die de stempas in een envelop met een begeleidende brief hebben ontvangen, zijn beduidend tevredener dan de mensen die de stempas los hebben ontvangen. Wel 96 procent vindt dit een passende manier om een stempas te versturen, tegenover 46 procent van de mensen die de stempas los hebben ontvangen.

3.6 Eén procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas

Na de landelijke verkiezingen zagen we dat één op de tien niet-stemmers niet gestemd had omdat hij of zij de stempas kwijt was. Hoe hoog is dat percentage na de provinciale verkiezingen?

Figuur 3.5: Waarom heeft u niet gestemd?

Basis: niet-stemmers (n = 302)

Van de niet-stemmers geeft twee procent aan dat zij niet zijn gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Dit is beduidend lager dan na de landelijke verkiezingen, toen tien procent nog deze reden gaf.

Echter, de afname is minder sterk dan dat het in de eerste instantie lijkt. Bij de provinciale verkiezingen zijn er immers veel meer niet-stemmers dan bij de landelijke verkiezingen. Kijken we naar alle kiesgerechtigden dan heeft bij de provinciale verkiezingen één procent niet gestemd heeft vanwege het kwijtraken van de stempas. Bij de landelijke verkiezingen was dit twee procent.

INTERVIEW·NSS

4 Gemeenten

Voor de derde keer was het op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Zijn de gemeenten net zo tevreden als bij de vorige verkiezingen?

In dit hoofdstuk gaan we in op de resultaten van het onderzoek onder de gemeenten waar het op 7 maart 2007 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Als eerste bekijken we het algemene oordeel over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bespreken we welke stembureaus populair zijn. We gaan in op de keuze voor het stempasmodel en het uitreiken van de vervangende stempassen. Dan beschrijven we tegen welke problemen de gemeenten zijn aangelopen. Als laatste komen de voorlichting en financiën aan de orde.

In totaal hebben 57 gemeentefunctionarissen de evaluatievragenlijst ingevuld. Omdat niet alle functionarissen alle vragen hebben beantwoord, kan de basis per vraag verschillen.

4.1 Positief over het stemmen in een willekeurig stemlokaal

Er is onder de gemeentefunctionarissen veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na zijn ze allemaal overwegend positief. De laatste functionaris houdt het op 'neutraal'.

Voor zover de gemeentefunctionarissen kunnen overzien, waren ook de ervaringen van de medewerkers overwegend positief. Vijf functionarissen houden het op neutraal. Ook de betrokken gemeenteamttenaren hebben het RIS volgens de meeste gemeentefunctionarissen als overwegend positief ervaren. Hier spreken zes functionarissen het oordeel 'neutraal' uit.

4.2 Populaire stembureaus zijn centraal gelegen

Welke stembureaus zijn populair bij de kiezers? We vroegen de gemeentefunctionarissen welk stembureau de meeste kiesgerechtigden trok. Een kwart van de gemeenten noemt hier het stadhuis of het gemeentehuis. De andere antwoorden variëren sterk, van het Centraal Station tot de fanfarezaal of een zorgcentrum.

Waarom zijn dit populaire stembureaus? Veel gemeenten wijzen op de centrale ligging. Ook horen we dat het stembureau in een dichtbevolkt gebied ligt of tussen twee grote nieuwbouwwijken. Of in een regio waar veel betrokken (trouwe) kiezers wonen. In één gemeente zijn opvallend veel mensen gaan stemmen in het 'op één na kleinste stembureau dat met opheffing wordt bedreigd', zoals de functionaris het verwoordt.

In bijna alle gevallen is het meest populaire stembureau een 'normaal' stembureau. Bij twee gemeenten was het een extra stembureau, beide gesitueerd op het station.

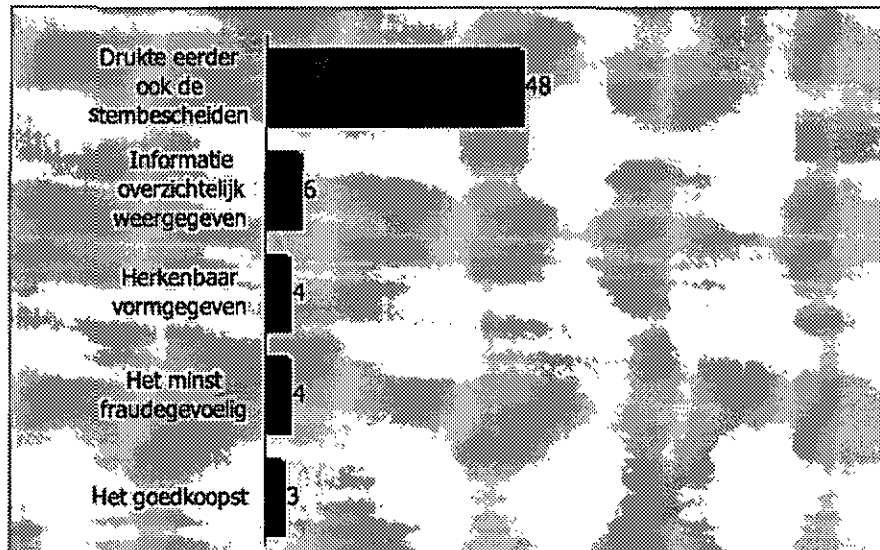
INTERVIEW·NSS

4.3 Meeste gemeenten versturen de stempas los, zonder envelop

De gemeenten mogen zelf kiezen welk stempasmodel ze willen gebruiken. Ze kunnen terecht bij verschillende leveranciers. De meeste van de ondervraagde gemeenten kozen voor Procura (zeven op de tien). Centric was daarna het meest populair (twee op de tien). Een enkeling ging met SDU of Joh. Enschede in zee. Drie van de ondervraagde gemeenten (vijf procent) heeft een eigen stempasmodel ontwikkeld.

In de volgende figuur staat waarom de gemeenten voor een stempasmodel hebben gekozen.

Figuur 5.1 Gekozen voor dit model omdat...
(absolute aantallen)

Basis: alle gemeenten (n = 57)

Verreweg de meeste gemeenten hebben gekozen voor het model van de drukker die eerder ook de stembescheiden drukte. Naast bovenstaande redenen horen we ook de volgende keuzeoverwegingen:

- 'Omdat in ieder geval één beveiligingskenmerk zonder hulpapparatuur controleerbaar is';
- 'Omdat de drukker ook de er aan bevestigde brief verzorgd';
- 'Vanwege de service en kwaliteit van de drukker';
- 'Omdat het een geweldige uitstraling heeft voor de gemeente'.

De meeste functionarissen vinden de stempas goed vormgegeven. Een kwart is echter slechts matig tevreden over de vormgeving. Waarom zijn deze functionarissen niet tevreden over de vormgeving? Diverse functionarissen leggen uit dat de stempas te veel lijkt op de oude oproepingskaart. Met name het dunne papier stuit op bezwaar, omdat de stempas daardoor gemakkelijk zoek raakt tussen de rest van de post. 'Het zijn flutterige papiertjes,' beargumenteert een functionaris, 'het zou beter zijn als het echt een "pas" zou zijn.' Daarnaast zijn er enkele functionarissen die ontevreden zijn over de echtheidskenmerken. Ook horen we de klacht dat er te veel informatie staat op een kleine pas.

INTERVIEW·NSS

Qua fraudegevoeligheid vinden de meeste functionarissen de stempas voldoende veilig ogen. Twee van de ondervraagde functionarissen vinden de pas onvoldoende veilig.

In het verleden is het wel voorgekomen dat er bij de productie of distributie van de stempassen problemen zijn geweest. Eenvijfde van de gemeenten heeft hierover afspraken gemaakt met de leverancier. Zo had een gemeente, voor het geval dat er iets verkeerd zou gaan, extra stempassen beschikbaar. Een ander heeft bij het personaliseren een barcode laten toevoegen, ter controle. Diverse gemeenten hebben een leveringsgarantie afgedwongen. 'We hadden een bonus malus regeling,' vertelt een functionaris, 'de leverancier garandeert nu nul procent fout'.

Van de 53 ondervraagde gemeenten waar het de vorige keer ook al mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben er drie deze keer gekozen voor een andere stempas. 'Vanwege de betere uitstraling en beveiliging van het productieproces,' ligt een functionaris toe. Een ander is van leverancier gewisseld vanwege negatieve ervaringen bij de vorige verkiezingen. De derde heeft voor een andere verzendingswijze gekozen – in envelop met begeleidende brief – waardoor een andere leverancier in beeld kwam.

De meeste gemeenten kozen er voor om de stempas los te verzenden, zonder envelop. Elf van de 57 gemeenten sloten de stempas in een envelop, waarvan acht met een begeleidende brief. Eén gemeente had een stempas met tekst en een ander heeft de stempas los verstuurd, maar tegelijkertijd door middel van een huis-aan-huis brief de kiesgerechtigden geïnformeerd.

Tabel 4.1: Waarom heeft uw gemeente voor deze manier van verzending gekozen? (absolute aantallen)

Absolute aantallen	Zonder envelop (n = 44)	In envelop, al dan niet met brief (n = 11)
Het was het goedkoopste	15	0
Het was het meest praktisch	20	0
Het was het meest servicegericht	0	6
Om tegelijkertijd informatie te kunnen verschaffen	0	6
Omdat mensen altijd op deze wijze stembescheiden krijgen	26	4

Basis: alle gemeenten die hun stempas los of in envelop hebben verstuurd (n = 55)

De gemeenten die de stempas los versturen doen dit voornamelijk omdat de mensen zo altijd de stembescheiden krijgen, omdat het het meest praktisch is en omdat het het goedkoopste is. De gemeenten die de stempas in een envelop hebben gestuurd, hebben zich meer laten leiden door de servicegerichtheid en de mogelijkheid om tegelijkertijd informatie te verschaffen.

4.4 Aanvraagtermijn vervangende stempas door meeste gemeenten verlengd

Het kan voorkomen dat kiesgerechtigden hun stempas kwijt raken. In dat geval kunnen ze een vervangende stempas aanvragen. Gemeenten zijn verplicht dit tot drie werkdagen voor de verkiezingen mogelijk te maken. Maar ze kunnen er ook voor kiezen de termijn te verlengen tot één of twee dagen voor de verkiezingen. De meeste van de ondervraagde gemeenten (90 procent) hebben dit gedaan. In 31 van de 57 gemeenten was het mogelijk om tot één dag voor de verkiezingen een vervangende stempas aan te vragen. In 20 gemeenten kon het tot twee dagen voor de verkiezingen.

INTERVIEW·NSS

De uitgifte van de vervangende stempassen was in de meeste gemeenten centraal georganiseerd. Bij vier van de ondervraagde gemeenten was de uitgifte decentraal geregeld. Bij één gemeente was de aanvraag decentraal, maar de uitgifte centraal.

De opkomst bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten was beduidend lager dan bij de landelijke verkiezingen. Dit is ook te zien aan het aantal vervangende stempassen: er was beduidend minder vraag naar vervangende stempassen dan bij de landelijke verkiezingen. Het aantal uitgereikte vervangende stempassen staat in het volgende overzicht weergegeven.

Tabel 4.2. Uitgereikte vervangende stempassen

Aantal	(Zeer) sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig of niet stedelijk
Uitgereikte vervangende stempassen	59	20	16
Uitgereikte vervangende stempassen per 1.000 inwoners	0,5	0,4	0,7
Aantal uitgereikte vervangende stempassen één dag voor de verkiezingen	20	4	2
Schatting van aantal kiezers dat op de dag zelf stempas probeerde te krijgen	8	8	5

Basis vervangende stempassen: zeer stedelijk n = 22, matig stedelijk n = 14, weinig stedelijk n = 16

Basis één dag voor de verkiezingen: zeer stedelijk n = 8, matig stedelijk n = 6, weinig stedelijk n = 12

Basis op dag zelf: zeer stedelijk n = 15, matig stedelijk n = 11, weinig stedelijk n = 16

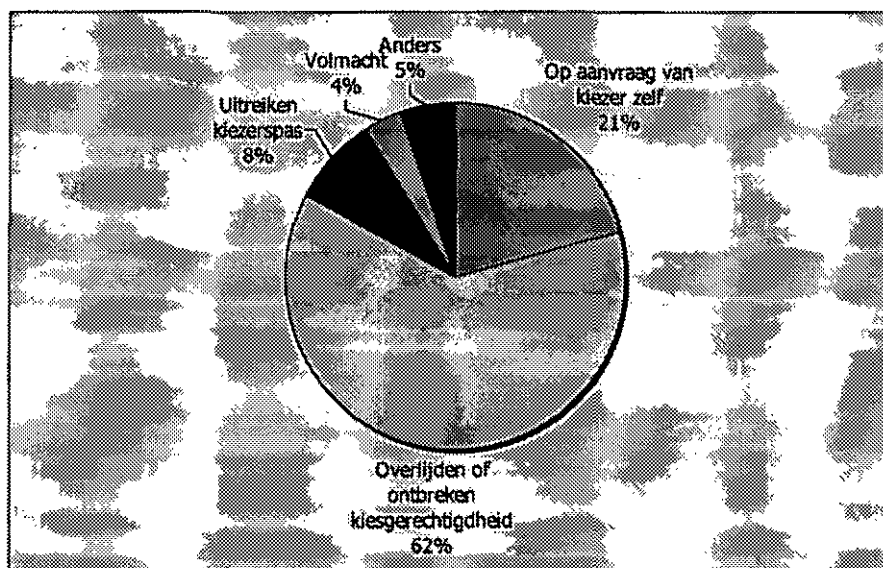
Bij de landelijke verkiezingen hebben de gemeenten zo'n twee vervangende stempassen per 1.000 kiesgerechtigden uitgereikt. Nu ligt dat aantal op één stempas per 2.000 kiesgerechtigden. Op de dag zelf hebben, zo schatten de ondervraagde functionarissen, nog een handvol stemmers geprobeerd een vervangende stempas te krijgen.

Mensen die een vervangende stempas hebben aangevraagd, worden geregistreerd in het RIS. Maar er zijn ook andere redenen om mensen in het RIS te registreren, bijvoorbeeld omdat ze een kiezerspas hebben aangevraagd of omdat ze zijn overleden. Per 1.000 kiesgerechtigden hebben de gemeenten zo'n twee kiesgerechtigden geregistreerd in het RIS. In de sterk stedelijke gemeenten stonden gemiddeld 242 mensen vermeld op de lijst, in de matig stedelijke gemeenten 83 en in de weinig stedelijke gemeenten 48.

In de volgende figuur staan de redenen voor opname in het RIS.

INTERVIEW·NSS

Figuur 4.2 Opgenomen in het RIS vanwege....

Basis: alle gemeenten (n = 57)

Het merendeel van het RIS bestaat uit mensen die zijn overleden of van wie de kiesgerechtigdheid ontbreekt. Bij de landelijke verkiezingen bestond het grootste aandeel uit mensen die een vervangende stempas of kiezerspas hadden aangevraagd. Echter, hiervan zijn er bij de provinciale verkiezingen minder van uitgereikt, waardoor ook het relatieve aandeel kleiner is.

Enkele gemeenten gaven aan om 'andere redenen' mensen opgenomen te hebben in het RIS. Dit zijn onder meer mensen die tussentijds nog zijn verhuisd. Bij sommige gemeenten is er iets mis gegaan in de bezorging, waardoor verschillende mensen automatisch vervangende stempassen uitgereikt kregen.

4.5 Op een enkele aanpassing na behouden alle gemeenten dezelfde aanpak

Eén op de tien gemeenten is tegen problemen aangelopen of maakt een kritische noot met betrekking tot de organisatie van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is minder dan na de landelijke verkiezingen, toen nog eenderde van de gemeentefunctionarissen aangaf tegen problemen te zijn opgelopen.

Op welke vlak zijn de gemeenten tegen problemen aangelopen?

Tabel 4.3: Gemeenten die problemen hebben gehad met...

Absolute aantallen	Alle gemeenten
Het uitreken van de vervangende stempas	4
Het uiterlijk van de stempas	3
Het uitreken van de stempas	2
De voorlichting	0
De organisatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal	0
Overige problemen	8

Basis: alle gemeenten (n = 56)

INTERVIEW·NSS

De problemen die genoemd worden met betrekking tot het uitreiken van de vervangende stempas zijn heel divers. Eén functionaris wijst op het (verplicht) vragen naar legitimatie. 'Dit is vaak te veel werk voor mensen. Het komt ook wat onzinnig over, omdat de vervangende stempas naar het GBA adres wordt verzonden en omdat legitimatie op het stembureau niet verplicht is.' Een andere functionaris noemt dat er problemen zijn geweest met het afdrukken. 'De wijze van afdrukken van een stempas was niet altijd duidelijk bij de uitvoerende medewerker.' De derde wijst op het probleem van gewenning met betrekking tot de 'overgang van oproepingskaart naar stempas – bij vermissing van de stempas.' De laatste functionaris heeft te maken gehad met misdrukken.

Met betrekking tot het uiterlijk van de stempas noemt één functionaris het probleem dat de stempas 'onvoldoende onderscheidend is ten opzichte van de oude oproepingskaart'. Een tweede heeft er bezwaar tegen dat de stempassen per gemeente verschillen. Deze functionaris ziet graag een landelijke stempas, met een gelijke vormgeving. De laatste functionaris vertelt dat er verwarring is ontstaan omdat er twee data op de stempas stonden. 'De mensen verwisselde de verkiezingsdatum met de uiterste datum voor het aanvragen van de vervangende stempas.'

Twee gemeenten zijn tegen problemen aangelopen met betrekking tot het uitreiken van de stempas. 'Dit moet beter beveiligd worden', licht een functionaris toe, 'omdat de stempas expliciet stembewijs is'. De andere functionaris vertelt dat zij te maken hebben gehad met printerstoringen bij de leverancier. 'Hierdoor zijn tijdens het personaliseren dubbelen aangemaakt.'

Acht functionarissen zijn tegen een probleem aangelopen dat zij niet kunnen onderbrengen in de eerdergenoemde categorieën. Zij noemen:

- ♦ 'De belangrijkste reden om geen stempas op te halen is voor mensen de afstand naar het gemeentehuis.'
- ♦ 'Door een fout in het productieproces hebben we alle stempassen ongeldig verklaard en nieuwe stempassen laten aanmaken.'
- ♦ 'Een journalist heeft vijf keer gestemd met verschillende passen. Dit had voorkomen kunnen worden met een legitimatieplicht.'
- ♦ 'Er is op het postdistributiecentrum iets misgegaan waardoor de stempassen in drie straten gedeeltelijk niet bezorgd zijn.'
- ♦ 'Kiezers uit andere gemeenten hebben zich in onze gemeente gemeld met een stempas in plaats van een kiezerspas.'
- ♦ 'Mensen lezen niet.'
- ♦ 'Probleem met het negatief register. Ik stel voor een positief digitaal register te gaan gebruiken.'
- ♦ 'Er was onduidelijkheid over of identificatie verplicht was of niet.'

De meeste gemeenten kiezen de volgende keer voor dezelfde aanpak. Drie gemeenten geven echter aan een enkele aanpassing te willen maken. Hiervan willen twee gemeenten de volgende keer de stempassen op een andere wijze verzenden. 'In een aparte envelop met gemeentelogo en toelichting van de burgemeester,' vertelt een functionaris. De functionaris heeft echter wel bedenkingen bij de meerkosten. 'De meerkosten van 200 euro per 1.000 stuks vind ik buiten proportie voor het vouwen en enveloppen.' De derde gemeente wil de volgende keer de kiesgerechtigden 'nog uitdrukkelijker erop wijzen dat niet tot het laatst gewacht moet worden voor het aanvragen van de vervangende pas.'

INTERVIEW·NSS

Andere suggesties die de gemeenten doen zijn onder meer:

- legitimatieplicht invoeren;
- fraudegevoeligheid van de stempas aanpakken;
- landelijke stempas qua vormgeving;
- verplicht stellen dat het tot één dag voor de verkiezingen mogelijk is een vervangende stempas aan te vragen;
- twee stembureauleden in plaats van drie;
- één vaste stempas, die voor elke verkiezing geactiveerd kan worden;
- een barcode op de stempas, waardoor in plaats van een stempas met kiezerspassen gewerkt kan worden.

Aan de gemeenten waar het eerder ook al mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal, vroegen we wat er dit keer anders is gegaan. De meeste functionarissen noemen hier dat de kiesgerechtigden beter op de hoogte waren en dat ze dus minder vragen hebben gekregen. Ook horen we dat de stembureauleden 'routine opbouwen'.

4.6 Voorlichting door middel van website, kandidatenlijst en huis-aan-huisbladen

Van de ondervraagde gemeenten hebben er drie op de tien deelgenomen aan de landelijke voorlichtingscampagne 'u heeft het voor het zeggen.' Ruim de helft heeft niet deelgenomen. De overige functionarissen blijven het antwoord schuldig: ze weten niet of hun gemeente heeft deelgenomen aan de landelijke campagne.

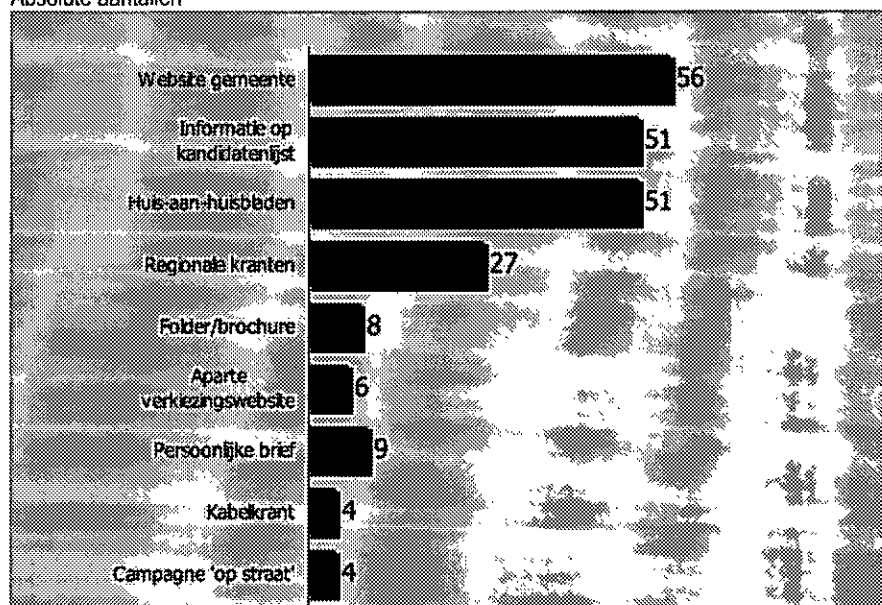
Vier op de tien gemeenten is positief over het verloop van de landelijke campagne. De overigen zijn neutraal. Eén functionaris is negatief. 'Er was te weinig campagne materiaal beschikbaar,' licht deze functionaris toe. Over de eigen campagne zijn zes op de tien functionarissen positief. De overigen spreken een 'neutraal' oordeel uit.

In de volgende figuur staat welke middelen de gemeenten hebben ingezet om de kiesgerechtigden te informeren.

INTERVIEW·NSS

Figuur 4.3: Welke middelen heeft uw gemeenten ingezet om de kiesgerechtigden voor te lichten?
Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 57)

De meeste gemeenten hebben informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huisbladen.

We vroegen de functionarissen wat de meest voorkomende vragen waren van kiesgerechtigden die informatie hebben ingewonnen. De vragen variëren van 'wat moet ik doen als ik mijn stempas kwijt ben?' en 'hoe werkt een volmacht?' tot 'waar zijn de stemlokalen' en 'mag ik ook elders in de provincie stemmen?'

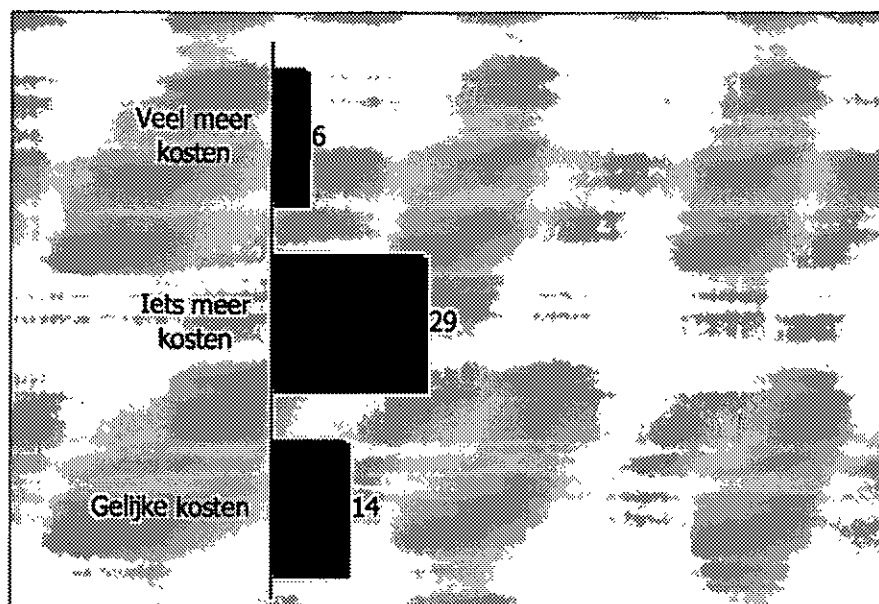
Ten slotte vroegen we de functionarissen hoe tevreden ze waren over hoe zij zelf zijn voorgelicht. Oftewel: de informatievoorziening van het ministerie aan de gemeenten. De helft van de ondervraagde gemeenten is hier positief over. De anderen antwoorden 'neutraal'. Geen van de functionarissen is negatief.

4.7 Productie van stempas maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal duurder

Stemmen in een willekeurig stemlokaal vraagt een aanpassing in de organisatie van de verkiezingen. Is het nu duurder of goedkoper dan de 'reguliere' verkiezingen?

INTERVIEW·NSS

Figuur 4.4 Heeft u gemeente ten aanzien van de oude situatie per saldo meer of minder kosten gemaakt?
Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 49)

De meeste gemeenten hebben iets meer kosten gehad. Veertien (van de 49 gemeenten die deze vraag hebben beantwoord) hadden geen extra kosten. Zes gemeentefunctionarissen zeggen veel meer kosten te hebben gehad.

In het volgende overzicht staan de gemiddelde kosten gespecificeerd. Omdat de bedragen per gemeente nogal uiteenlopen is naast het gemiddelde ook de mediaan weergegeven. De mediaan is de middelste score: vijftig procent zit boven en vijftig procent zit beneden deze score. De meerkosten per ondervraagde gemeente zijn te vinden in bijlage 2d.

Tabel 4.4: Gemiddelde meerkosten ten behoeve van...

	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - gemiddelde	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - mediaan
Productie van de stempas	35	13
Verzenden van de stempas	21	0
Ontwikkeling van het RIS	5	0
Gebruik van het RIS	2	0
Voorlichting	13	0
Instructie medewerkers	6	0
Evaluatie	2	0
Overige meerkosten	7	0
Meerkosten totaal	89	47
Meerkosten exclusief voorlichting	77	38

Basis: alle gemeenten (n = 44)

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kost gemiddeld 9 cent per kiesgerechtigde meer dan de reguliere verkiezingen. Echter, het gemiddelde wordt vertekend door enkele uitschieters – zoals door de gemeenten die hoge kosten hebben gemaakt bij de verzending van de stempassen. Daarom is het zinvol om ook naar de mediaan te kijken. Kijken we naar de mediaan dan zijn de meerkosten 5 cent per kiesgerechtigde.

INTERVIEW·NSS

Het zwaarst op het budget drukt de productie van de stempas. Ook het verzenden van de stempas kan een serieuze stempel op het budget drukken, maar dat is alleen bij gemeenten die ervoor kiezen om de stempas in een envelop al dan niet met een begeleidende brief te versturen.

De bekendheid met stemmen in een willekeurig stemlokaal neemt toe. De kosten die gemeenten maken voor de voorlichting zullen daarom in de toekomst afnemen, zeker als ervoor gekozen wordt het landelijk in te voeren. We hebben daarom ook de gemiddelde meerkosten weergegeven exclusief voorlichting. Stemmen in een willekeurig stemlokaal kost dan gemiddeld acht cent per kiesgerechtigde meer dan de reguliere verkiezingen. De mediaan – de score die precies in het midden zit – is vier cent per kiesgerechtigde.

Wat maakt stemmen in een willekeurig stemlokaal nu duurder? We vroegen de functionarissen of zij hun antwoorden konden toelichten.

Het drukken van de stempas is duurder vanwege de echtheidskenmerken. De verzending is duurder omdat diverse gemeenten kiezen om de stempas in een envelop, al dan niet met een begeleidende brief, te versturen. Voor het RIS moet er programmatuur worden aangeschaft. Het verwerken van de gegevens voor het RIS kost tijd en dus uren van een ambtenaar. De meerkosten voor de instructie van de medewerkers ontstaan door de extra bijeenkomsten. Voor de evaluatie rekenen de gemeenten kosten, omdat het de tijd vraagt van een ambtenaar. Ten slotte noemen enkele gemeenten nog enkele andere meerkosten, zoals de inrichting van extra stembureaus en de aanschaf van loepjes.

INTERVIEW·NSS

5 Medewerkers stemlokalen

De medewerkers van de stembureaus maken het stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk. Zij voeren het nieuwe systeem uit. Hoe zijn hun ervaringen? In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de medewerkers.

In de eerste paragraaf gaan we in op hoe het is om met het nieuwe systeem te werken. Vervolgens beschrijven we de reacties van de kiezers. We gaan in op de vraag of stemmen in een willekeurig stemlokaal een verbetering is, of de medewerkers minder tijd kwijt zijn en wat populaire stembureaus zijn. Daarna komen de stempas en de voorlichting aan de orde. Als laatste bespreken we de redenen om naar legitimatie te vragen.

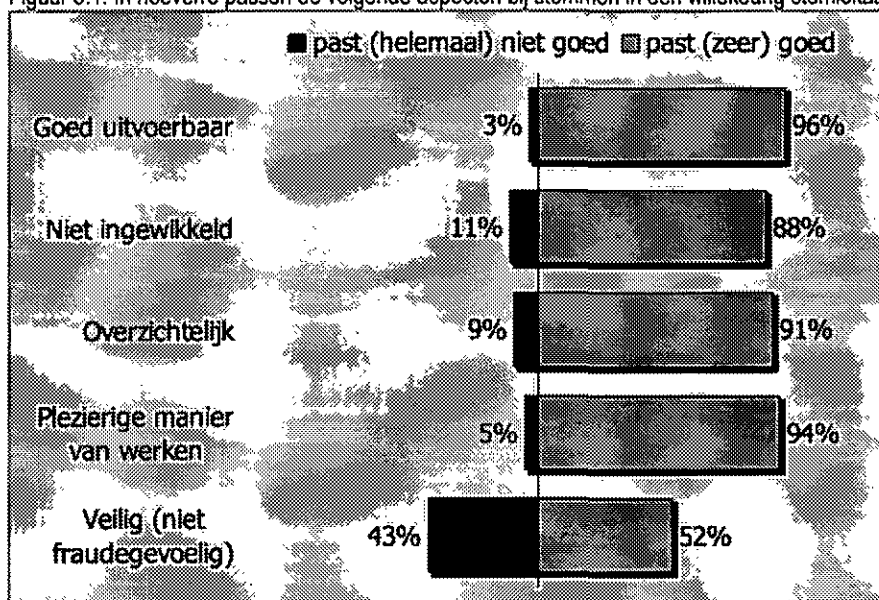
De resultaten hebben betrekking op een representatieve groep medewerkers. Naast de representatieve steekproef hebben we 50 medewerkers van de mobiele en extra stembureaus ondervraagd. Deze medewerkers zijn vanwege het specifieke karakter van hun locatie buiten het totaal gelaten. Als de medewerkers van de mobiele stembureaus significant afwijken van de representatieve groep, vermelden we dit in de tekst. Voor de resultaten van het onderzoek onder deze medewerkers verwijzen wij u naar bijlage 2. In de laatste kolom van de tabellen staan de resultaten voor deze specifieke groep.

5.1 Positief, maar wel kritiek op fraudegevoeligheid

Zoals ook na de gemeentelijke en landelijke verkiezingen, zijn de medewerkers van de stembureaus over het algemeen goed te spreken over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ze vinden het goed uitvoerbaar en een plezierige manier van werken.

Wel is de kritiek op de fraudegevoeligheid van het systeem toegenomen. Ruim vier op de tien medewerkers vinden stemmen in een willekeurig stemlokaal fraudegevoelig. Dit was 29 procent bij de landelijke verkiezingen en 31 procent bij de gemeenteraadsverkiezingen.

Figuur 5.1: In hoeverre passen de volgende aspecten bij stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Basis: alle medewerkers (n = 251)

INTERVIEW·NSS

De medewerkers van de mobiele of extra stembureaus zijn optimistischer over de overzichtelijkheid van het systeem dan de andere medewerkers.

In het nieuwe systeem kunnen de kiesgerechtigden overal binnen hun gemeente stemmen. Het is echter niet meer mogelijk om zonder stempas (maar met legitimatiebewijs) te stemmen. Hoe staan de medewerkers tegenover dit dilemma? We vroegen de medewerkers waar hun voorkeur naar uit gaat: dat kiesgerechtigden overal kunnen stemmen of dat ze kunnen stemmen met legitimatiebewijs?

Net als bij de vorige verkiezingen kiest een grote meerderheid voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. 84 Procent vindt het belangrijker dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen bij welk stemlokaal ze gaan stemmen dan dat zij zonder oproepingskaart kunnen stemmen. Elf procent van de medewerkers is het hier niet mee eens, zij spreken zich juist uit voor de mogelijkheid om te kunnen stemmen zonder oproepingskaart. Vijf procent van de medewerkers doet geen uitspraak in dit dilemma.

5.2 Over het algemeen goede reacties van de kiesgerechtigden

Hoe reageerden de kiesgerechtigden op het stemmen in een willekeurig stemlokaal? Bijna de helft van de medewerkers heeft de kiesgerechtigden horen praten over stemmen in een willekeurig stemlokaal. Het merendeel van deze medewerkers, tweederde, geeft aan dat het hier positieve reacties betrof. Mensen vinden het gemakkelijk dat ze overal kunnen stemmen. Ook bij de eerdere verkiezingen waren de reacties grotendeels positief. Niet verrassend hebben de medewerkers van de mobiele en extra stembureaus vaker reacties gehad van de kiesgerechtigden, bijna allemaal positieve reacties.

Zes procent van de medewerkers die een reactie hebben vernomen laat echter weten dat de reacties juist negatief waren. Zij wijzen voornamelijk op mensen die zonder stempas wilden stemmen en boos waren dat dit niet kon. Daarnaast horen we van diverse medewerkers dat er onduidelijkheid was over hoe het allemaal precies werkte. Ten slotte noemt zes procent dat zij te maken hebben gehad met kiesgerechtigden die verbaasd waren over het feit dat ze zich niet hoefde te legitimeren. Dit hadden ze wel verwacht.

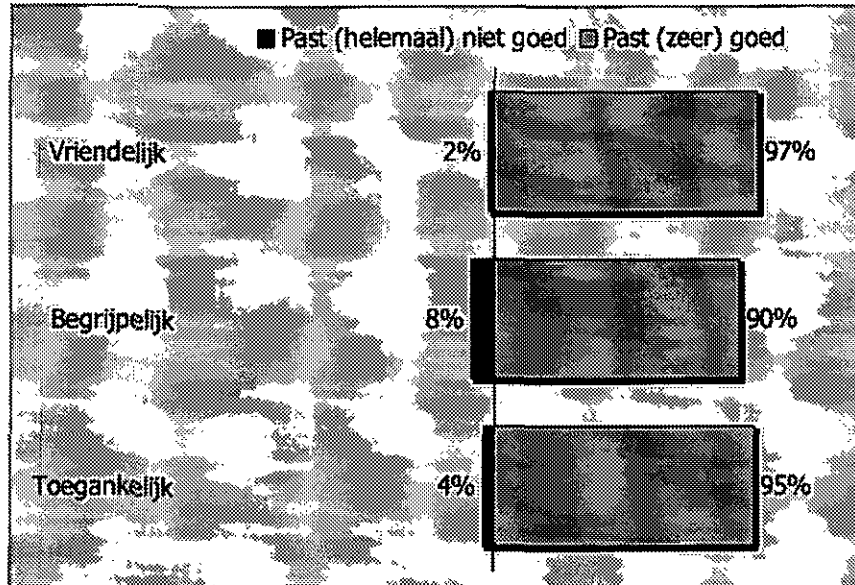
In vergelijking met de landelijke verkiezingen hebben minder medewerkers te maken gehad met kiezers die wilden stemmen, maar niet konden stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren. Van de medewerkers heeft 43 procent hiermee te maken gehad. Bij de landelijke verkiezingen was dit nog 65 procent. Overigens gaat het in verreweg de meeste gevallen om slechts enkele kiesgerechtigden. De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben vaker te maken gehad met kiezers die zonder stempas wilden stemmen dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Eenvijfde van de medewerkers (21 procent om precies te zijn) heeft ook te maken gehad met kiezers die dachten dat ze met hun stempas ook in een andere *gemeente* konden stemmen. Ook hier betreft het in de meeste gevallen slechts een enkeling. De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben aanzienlijk vaker te maken gehad met dit misverstand: driekwart van deze medewerkers kiezers over de vloer gehad die dachten dat ze ook in een andere gemeente konden stemmen.

INTERVIEW·NSS

In de volgende figuur staat hoe kiezersvriendelijk de medewerkers het stemmen in een willekeurig stemlokaal vinden.

Figuur 5.2: Is stemmen in een willekeurig stemlokaal voor kiezers....

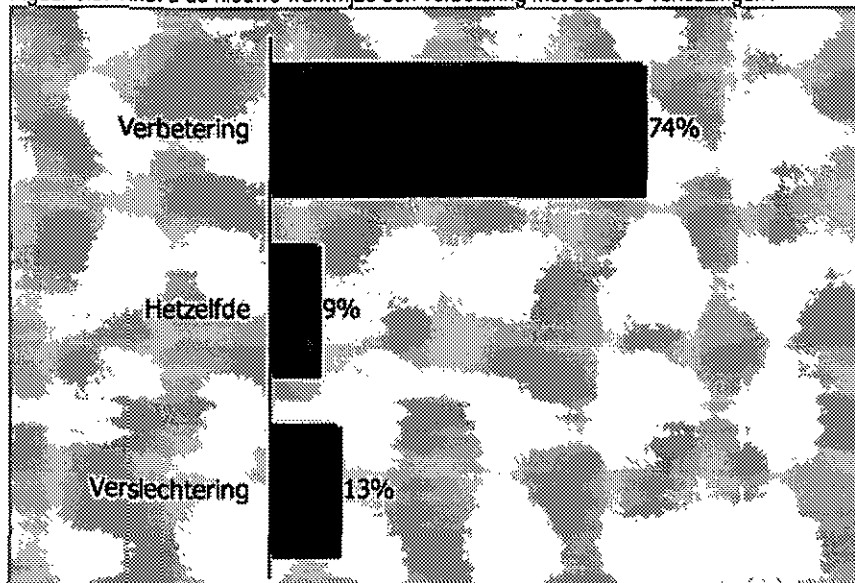
Basis: alle medewerkers (n = 251)

Bijna alle medewerkers vinden het stemmen in een willekeurig stemlokaal vriendelijk voor de kiezers, begrijpelijk en toegankelijk. Dit komt overeen met de eerdere verkiezingen.

5.3 Kiesgerechtigden zouden zich moeten legitimeren

Veel medewerkers zijn al jaren achter elkaar medewerker voor het stembureau. We vroegen hen de huidige gang van zaken te vergelijken met de eerdere situatie.

Figuur 5.3: Vindt u de nieuwe werkwijze een verbetering met eerdere verkiezingen?

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 235)

INTERVIEW·NSS

Driekwart van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. Dit is echter iets minder dan na de landelijke verkiezingen. Toen gaf nog 83 procent aan dat het een verbetering was.

Ook vinden, in vergelijking met de vorige verkiezingen, minder medewerkers het prettig om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst. Zeven op de tien medewerkers zeggen het prettiger te vinden, twee op de tien vinden het juist niet prettiger en één op de tien spreekt zich niet uit. Bij de vorige verkiezingen vonden nog acht op de tien medewerkers de nieuwe werkwijze prettiger, slechts één op de tien was het hier niet mee eens en tevens één op de tien sprak zich niet uit.

De medewerkers van de mobiele en extra stembureaus staan positiever tegenover de nieuwe werkwijze dan de andere medewerkers.

We vroegen de medewerkers, die de nieuwe werkwijze een verbetering vinden, toe te lichten waarom het een verbetering is. De meeste medewerkers (85 procent) leggen uit dat ze de nieuwe werkwijze handiger vinden omdat ze de naam niet meer hoeven op te zoeken in een lange lijst namen. Daarnaast horen we regelmatig dat de medewerkers het een verbetering vinden omdat het voor de kiezer een verbetering is: zij mogen overal stemmen.

Dertien procent van de medewerkers zegt dat de nieuwe werkwijze een verslechtering is. Dit is meer dan bij de landelijke verkiezingen, toen vond maar vier procent het een verslechtering. Veel medewerkers die het nieuwe systeem een verslechtering vinden, wijzen op de fraudegevoeligheid. Ook horen we dat het een nadeel is dat de medewerkers nu niet meer kunnen inschatten hoeveel mensen er nog moeten komen. Sommige medewerkers wijzen erop dat ze bij het oude systeem meer te doen hadden, ze vinden drie medewerkers is nu te veel.

Eenderde van de medewerkers vindt dat er nog iets moet veranderen in de werkwijze als de gemeente de volgende keer weer de mogelijkheid wil bieden tot stemmen in een willekeurig stemlokaal. De suggesties variëren sterk, van betere voorlichting en kortere werktijden, tot een stemcomputer voor inwoners van Wageningen, op station Ede-Wageningen. Maar één suggestie wordt aanzienlijk vaker gedaan dan de andere: kiesgerechtigden zouden zich verplicht moeten legitimeren.

5.4 Snellere doorlooptijd

Hiervoor beschreven we dat sommige medewerkers klaagden dat ze met de nieuwe werkwijze te weinig te doen hadden. Betekent dit ook dat de doorlooptijd sneller is? Oftewel: zijn de medewerkers per kiezer minder tijd kwijt?

Tabel 5.1: In vergelijking met de vorige verkiezingen bent u per kiezer meer of minder tijd kwijt geweest?

	%
Meer tijd	2
Evenveel tijd	27
Minder tijd	69
Weet niet/geen mening	2

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 235)

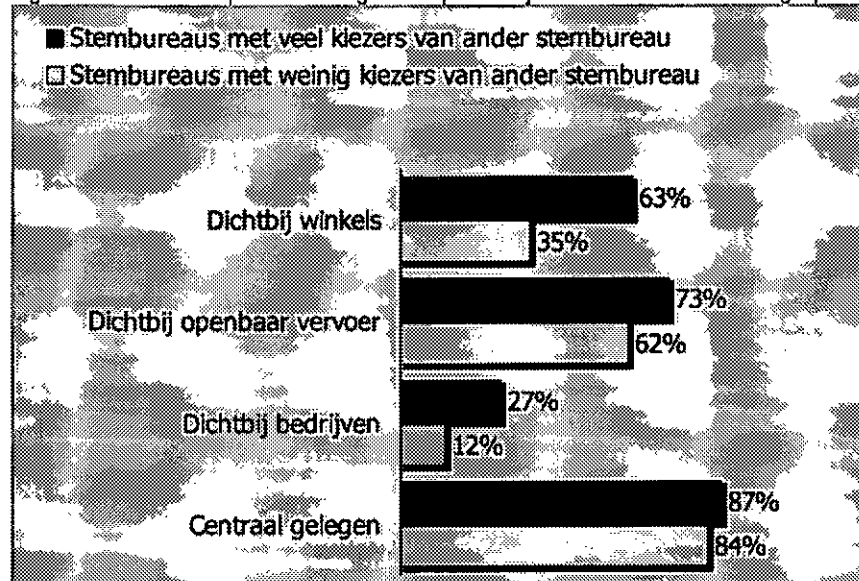
INTERVIEW·NSS

Net als bij de vorige verkiezingen geven de meeste medewerkers aan dat dit inderdaad zo is. Ruim een kwart zegt evenveel tijd kwijt te zijn. Slechts een enkeling zegt meer tijd kwijt te zijn.

5.5 Populaire stembureaus

We vroegen de medewerkers de ligging van hun stembureau te omschrijven. Zo kunnen we achterhalen welke stembureaus populair zijn.

Figuur 5.4: In hoeverre passen de volgende aspecten bij uw stembureau? Percentage 'past (zeer) goed'

Basis: medewerkers van een stembureau met veel (n = 63) en weinig (n = 117) kiezers van buitenaf

Stembureaus met veel kiezers van buitenaf liggen vaker dichtbij winkels dan stembureaus met weinig kiezers van buitenaf. Ook liggen ze wat vaker dichtbij openbaar vervoer of dichtbij bedrijven. Qua centrale ligging verschillen de twee typen stembureaus zich weinig.

Niet verrassend hebben de medewerkers van de mobiele en extra stembureaus vaker te maken gehad met kiezers van buitenaf. Hun stembureau was dan ook vaker gunstig gelegen ten aanzien van winkels, openbaar vervoer en bedrijven.

5.6 Goed op de hoogte van de echtheidskenmerken

Nagenoeg alle medewerkers vinden dat zij goed geïnformeerd zijn over de werkwijze van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Slechts één procent is ontevreden over de informatieverstrekking. Dit waren mensen aan wie de nieuwe werkwijze in zijn geheel was ontgaan en één medewerker had vragen over in hoeverre mensen zich moeten legitimeren.

Om fraude te voorkomen bevat de stempas minimaal drie echtheidskenmerken. De medewerkers moeten deze kenmerken controleren. Acht procent van de medewerkers vonden dat zij niet goed waren voorgelicht over de echtheidskenmerken. De anderen vonden dat dit wel voldoende was gebeurd. Het merendeel van de medewerkers vond de kenmerken (redelijk) goed herkenbaar. Drie procent van de medewerkers zegt dat zij de echtheidskenmerken slecht herkenbaar vonden. Zij wijzen vooral op de 'kleine lettertjes'.

INTERVIEW·NSS

We vroegen de medewerkers om de echtheidskenmerken te noemen. 17 Procent weet geen van de kenmerken te noemen. Eenvijfde weet slechts één kenmerk. Ruim een kwart noemt twee kenmerken en 36 procent noemt er drie of meer.

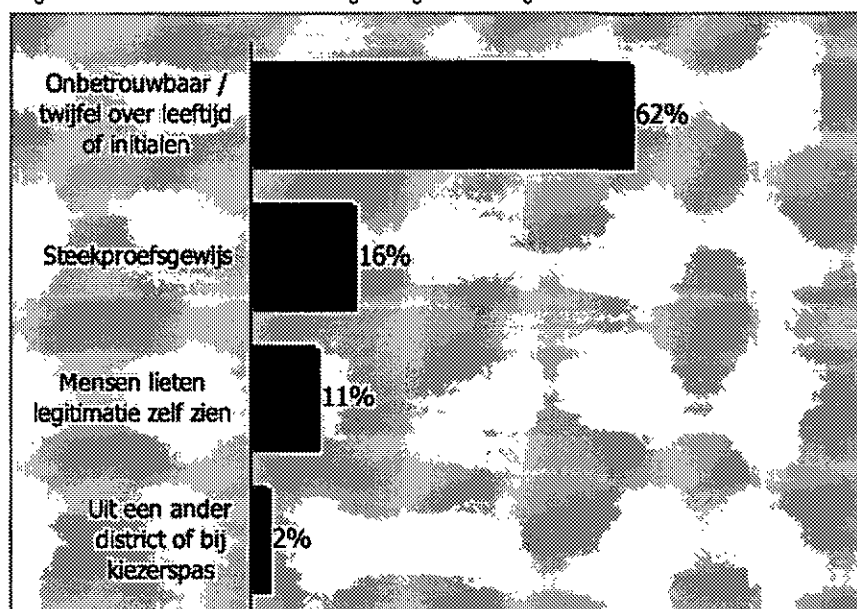
Van de medewerkers vond 63 procent het redelijk tot zeer gemakkelijk om de stempassen onbruikbaar te maken. Vier procent vond het moeilijk, 'omdat je de perforatie niet goed kon zien', 'omdat het heel vervelend is' of 'omdat de strook niet netjes afscheurde'. Eenderde van de medewerkers doet geen uitspraak over het onbruikbaar maken van de stempassen, waarschijnlijk omdat ze zelf de stempassen niet onbruikbaar hoefden te maken.

5.7 Minder vaak om legitimatie gevraagd dan bij de landelijke verkiezingen

Hoe vaak hebben de medewerkers van de stemlokalen de kiesgerechtigden om legitimatie gevraagd? Bij kiezers met twee volmachten was het niet overal even gebruikelijk om naar legitimatie te vragen. 27 Procent heeft in dat geval altijd om legitimatie gevraagd, vijf procent meestal, 31 procent soms en 33 procent nooit. De overigen hebben niet met kiezers met twee volmachten te maken gehad. Medewerkers van de mobiele en extra stembureaus hebben vaker om legitimatie gevraagd dan de andere medewerkers.

Buiten de gemachtigden heeft 26 procent ook andere kiezers naar hun legitimatie gevraagd. Dit is minder dan bij de landelijke verkiezingen, toen was dit 43 procent. In de volgende figuur staat waarom de medewerkers de kiesgerechtigden om legitimatie hebben gevraagd.

Figuur 5.5: Waarom heeft u kiezers gevraagd zich te legitimeren?

Basis: medewerkers die kiezers om legitimatie hebben gevraagd (n = 62)

INTERVIEW·NSS

6 Vergelijking van de opkomstcijfers

Bij de vorige verkiezingen zagen we dat waar men kon stemmen in een willekeurig stemlokaal, de opkomst hoger was. Zien we bij de provinciale verkiezingen dezelfde trend?

In dit hoofdstuk analyseren we de opkomstcijfers van 2003 en 2007. Hierbij maken we een onderscheid naar gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en gemeenten waar het niet mogelijk was. Overigens is een hogere opkomst geen expliciete doelstelling van het project stemmen in een willekeurig stemlokaal.

6.1 Achtergrond van de analyse

In dit hoofdstuk beantwoorden de volgende vraag:

Is de opkomst in de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was sterker toe- of afgenomen (in vergelijking met de Statenverkiezingen van 2003) dan in de gemeenten waar het niet mogelijk was?

Om deze vraag te beantwoorden vergelijken we de opkomstontwikkeling van de deelnemende gemeenten met de opkomstontwikkeling van de niet deelnemende gemeenten. Om de analyses zo zuiver mogelijk te houden hebben we de gemeenten die sinds 2003 zijn heringedeeld buiten de analyse gehouden.

In deze analyse ligt de nadruk op het overzichtelijk presenteren van de opkomstgegevens (zie ook bijlage 1d). De uitkomsten hebben een sterk feitelijk karakter, we zijn voorzichtig in het trekken van conclusies over de oorzaak van de trends.

In 2007 telt Nederland 443 gemeenten.

Tabel 6.1: Verdeling Nederlandse gemeenten naar deelname stemmen in een willekeurig stembureau

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS	Totaal
Zelfde gemeentegrenzen in 2003 en in 2007	319	108	427
Vershil in gemeentegrenzen*	9	7	16
Totaal	328	115	443

*) onder meer vanwege herindelingen

In de analyse zijn uitsluitend de 427 gemeenten betrokken die zowel in 2003 als in 2007 dezelfde gemeentegrenzen kenden. Het totale opkomstpercentage wijkt hierdoor iets af van het landelijke opkomstpercentage. We baseren ons immers niet op alle 443 gemeenten, maar op 427 gemeenten.

6.2 Typering deelnemende gemeenten

Om de opkomstcijfers beter te kunnen interpreteren is het belangrijk meer inzicht te krijgen in de deelnemende gemeenten. Verschillen zij van de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal? In deze paragraaf vergelijken we de gemeenten op stedelijkheid en op ligging.

INTERVIEW·NSS

Tabel 6.2: Verdeling naar stedelijkheid (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Zeer sterk stedelijk	2.8	2.8
Sterk stedelijk	36.4	32.4
Matig stedelijk	16.6	3.7
Weinig stedelijk	20.4	17.6
Niet stedelijk	23.8	43.5

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In de niet stedelijke gemeenten bevinden zich relatief veel gemeenten die niet deelnemen aan stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Hoe zijn de deelnemende gemeenten verdeeld naar landsdeel?

Tabel 6.3: Verdeling naar landsdeel (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Noord(Friesland, Groningen, Drenthe)	15.7	15.7
Oost (Overijssel, Gelderland, Flevoland)	21.0	13.0
Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland)	28.2	25.9
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	35.1	45.4

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In het oosten vinden we relatief veel deelnemende gemeenten. In het westen vinden we daarentegen juist meer niet-deelnemers.

Hoe is de verdeling qua inwoneraantal? In tabel 7.4 staat het aantal kiesgerechtigden.

Tabel 6.4: Kengetallen deelnemers en niet-deelnemers

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Totaal aantal kiesgerechtigden	9.795.105	2.000.669
Gemiddeld aantal kiesgerechtigden per gemeente	30.706	18.525

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

De gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn over het algemeen groter dan de gemeenten waar het niet mogelijk was.

6.3 Hogere opkomst waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is

Er zijn twee manieren om de opkomstontwikkeling te bekijken:

- We nemen de kiesgerechtigden als basis.
- We nemen de gemeenten als basis.

Als we de kiesgerechtigden als basis nemen, tellen we als het ware alle kiesgerechtigden uit de betreffende gemeenten op en berekenen over deze groep van kiesgerechtigden het opkomstpercentage.

Wanneer we de kiesgerechtigden als basis nemen, dan ziet de opkomstontwikkeling er als volgt uit:

INTERVIEW·NSS

Tabel 6.5 Opkomstontwikkeling op basis van het aantal kiesgerechtigden (in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2003	47.0	49.4
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2007	46.2	46.9
Vershil 2007-2003	-0.8	-2.5

Basis: circa 11.8 miljoen kiesgerechtigden

Zowel bij de deelnemende als niet deelnemende gemeenten zien we een daling in de opkomst. Echter, de daling is beduidend minder sterk in gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De daling in deze gemeenten is 0,8 procent. In de gemeenten waar men niet kon stemmen in een willekeurig stemlokaal zien we een daling van 2,5 procent.

Wanneer we de kiesgerechtigden als uitgangspunt nemen, dan drukken enkele gemeenten (de grote gemeenten met veel kiesgerechtigden) sterk hun stempel op het totaalresultaat. Daarom analyseren we ook de opkomst voor de afzonderlijke gemeenten. We bekijken het gemiddelde opkomstpercentage van de gemeenten. Elke gemeente telt even zwaar mee, ongeacht inwonertal. De opkomstpercentages zien er dan als volgt uit:

Tabel 6.6 Opkomstontwikkeling op basis van de gemeenten (gemiddelden in percentages %)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2003	51.1	53.0
Opkomst bij de Statenverkiezingen in 2007	49.7	50.1
Vershil 2007-2003	-1.4	-2.9

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

Ook hier zien we bij beide groepen een daling in de opkomst. En ook hier is de daling minder sterk in gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In deze gemeenten daalt de opkomst met 1,4 procent, terwijl in de niet deelnemende gemeenten de opkomst met 2,9 procent daalt.

Als we naar de opkomstpercentages kijken lijkt het alsof we over minimale verschillen spreken. Toch zijn er wel degelijk verschillen tussen de gemeenten waar het wel en de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Duidelijker is dit te zien als we de opkomstontwikkeling onderverdelen in vier categorieën, zoals in tabel 6.7. En dan blijkt dat achter de gemiddelden forse verschillen schuilgaan.

Tabel 6.7: Opkomstontwikkeling bij de provinciale verkiezingen van 2003 naar 2007

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst in 2007 1 t/m 4% lager	14.2%	27.8%
1% lager tot 1% hoger	42.5%	53.7%
1% t/m 4% hoger	33.3%	17.6%
Opkomst in 2007 meer dan 4% hoger	8.5%	0.9%
Totaal	100.0%	100.0%

Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

In eenderde van de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal was de opkomst één tot vier procent hoger dan in 2003. Daarnaast was bij bijna één op de tien gemeenten de opkomst zelfs meer dan vier procent hoger. Ter vergelijking: bij de niet deelnemende gemeenten is dit respectievelijk 18 procent en één procent.

INTERVIEW·NSS

6.4 Vooral in de steden zien we een gunstigere opkomstontwikkeling

Zijn er verschillen naar landsdeel? In de volgende grafiek staat hoeveel procent hoger de opkomst is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, in vergelijking met gemeenten waar dat niet kon.

Figuur 6.1: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten naar landsdeel (berekend over gemiddelden, zie tabel 7.6)

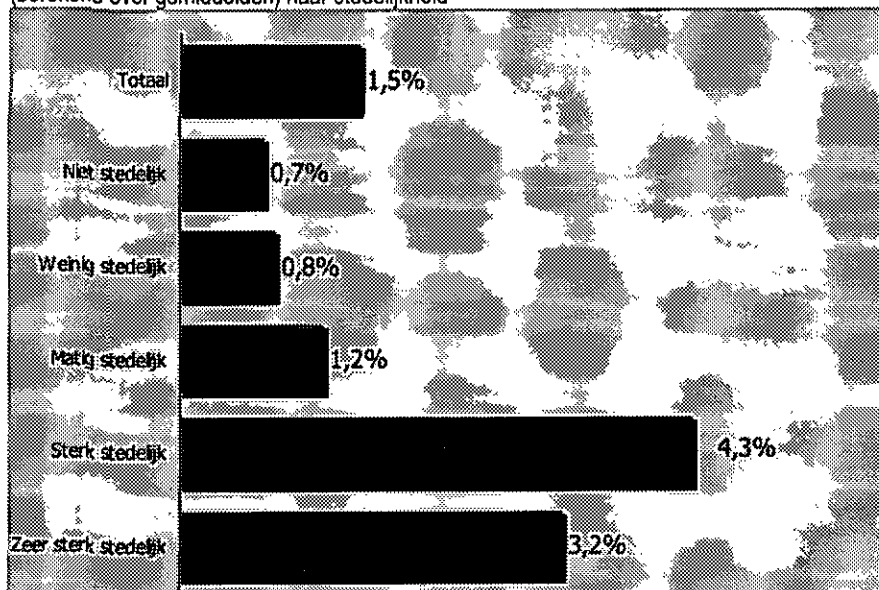
Basis: gemeenten met zelfde gemeentegrenzen in 2003 en 2007 (n = 427)

De opkomst onder de deelnemers was 1.5 procent hoger dan onder de niet-deelnemers (zie ook tabel 6.6). Echter, we zien duidelijke verschillen tussen regio's. Het verschil is het grootste in de zuidelijke provincies. In de noordelijke provincies zien we het minst een verschil tussen de deelnemende en niet deelnemende gemeenten. Daar lijkt het stemmen in een willekeurig stemlokaal minder effect te hebben gehad.

Hoe ziet het plaatje eruit als we een uitsplitsing maken naar stedelijkheid?

INTERVIEW·NSS

Figuur 6.2: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten (berekend over gemiddelden) naar stedelijkheid

Basis: gemeenten waarin 2003 en 2006 verkiezingen zijn gehouden, exclusief herindelingen (n = 422)

Bij de stedelijke gemeenten zien we een groter verschil tussen de deelnemers en niet deelnemers dan bij de niet stedelijke gemeenten. In de sterk stedelijke gebieden is de opkomst in de gemeenten waar mensen konden stemmen in een willekeurig stemlokaal wel 4,3 procent hoger, dan in de gemeenten waar dit niet kon. Stemmen in een willekeurig stemlokaal lijkt in de steden een gunstiger effect op de opkomst te hebben dan in de dorpen.

6.5 Conclusie: SWS is gunstig voor de opkomst

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen en net als na de landelijke verkiezingen, zien we ook nu weer: in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is, ontwikkelt de opkomst zich gunstiger dan in gemeenten waar dit niet mogelijk is. Vooral in de stedelijke gebieden zien we een positief effect.

INTERVIEW·NSS

7 Conclusie

Kiesgerechtigden

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is door de kiesgerechtigden goed ontvangen, ook al betekent het dat mensen niet meer zonder stempas kunnen stemmen. Een aanzienlijk deel van de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen, zegt dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan. Dit wordt bevestigd door de opkomstanalyse: in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, was de opkomst hoger dan in gemeenten waar het niet mogelijk was.

Medewerkers van de stemlokalen

Stemmen in een willekeurig stemlokaal is volgens verreweg de meeste medewerkers een plezierige manier van werken. De meeste medewerkers zijn per kiezer minder tijd kwijt dan in het oude systeem. Driekwart van de medewerkers vindt het dan ook een verbetering: niet zozeer voor henzelf, maar vooral voor de kiezers. Wel komt er één suggestie ter verbetering opvallend vaak naar voren: om de fraudegevoeligheid tegen te gaan, zouden kiesgerechtigden zich verplicht moeten legitimeren.

Gemeenten

Ook onder de gemeentefunctionarissen is er veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op een enkele aanpassing na, kiezen alle gemeenten de volgende keer voor een zelfde aanpak. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen gemiddeld negen cent per kiesgerechtigde. Maar de kosten verschillen sterk per gemeente. Dit komt onder meer omdat sommige gemeenten de stempas los versturen terwijl andere ervoor kiezen de stempas in een envelop met een brief te versturen.

De bevindingen van deze evaluatie komen in grote lijnen overeen met de bevindingen van de evaluaties na de gemeenteraadsverkiezingen en landelijke verkiezingen in 2006. Ook toen zagen we dat er onder alle betrokkenen veel steun was voor stemmen in een willekeurig stemlokaal.

BIJLAGE 1

18072007

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording

In deze bijlage bespreken we achtereenvolgens het onderzoek onder kiesgerechtigden, het onderzoek onder gemeenten(functionarissen) en het onderzoek onder de medewerkers van de stembureaus

Kiesgerechtigden

De steekproef is getrokken uit InterviewBase, een database van ruim 150.000 Nederlanders – representatief voor alle Nederlanders. Van al deze mensen is bekend via welk kanaal, telefonisch of e-mail, zij het liefst benaderd worden. Voor dit onderzoek hebben we tachtig procent van de mensen online ondervraagd. De overigen – de mensen die thuis geen internet hebben of die weinig frequent gebruik maken van het internet – hebben we telefonisch benaderd.

Tabel: Kiesgerechtigden: aantal ondervraagden naar methode

	Telefonisch	Online	Totaal
Kiesgerechtigden in gemeenten waar SWS mogelijk is	241	961	1.202

De respons van het telefonische onderzoek was 64 procent. Dit is het aandeel mensen dat bereid was om deel te nemen aan het onderzoek. De mensen die niet bereikt zijn binnen de veldwerkperiode zijn buiten dit percentage gelaten. Het responscijfer voor het online deel van het onderzoek is 30 procent. Dit cijfer is echter lastiger te interpreteren. We hebben namelijk quota gehanteerd voor stemmers en niet-stemmers. Zodra voldoende niet-stemmers de vragenlijst hadden ingevuld, hebben we de vragenlijst gesloten voor de overige niet-stemmers. De respons zou hoger zijn geweest als we geen quota hadden gehanteerd.

In onderstaande tabel staat hoeveel stemmers en hoeveel niet-stemmers we hebben ondervraagd.

	Stemmers	Niet-stemmers	Totaal
Kiesgerechtigden in gemeenten waar SWS mogelijk is	900	302	1.202

Omdat de verhouding stemmers – niet-stemmers, afwijkt van de werkelijke opkomst, hebben we de gegevens achteraf zo gewogen dat de resultaten representatief zijn voor de gehele populatie. Daarnaast hebben we – om steekproefeffecten te voorkomen – de gegevens gewogen op leeftijd en geslacht.

Het telefonisch veldwerk voor de kiesgerechtigden liep van 8 maart tot en met 13 maart (ook op zaterdag). De online enquête is woensdag 7 maart november om 21.00 uur uitgezet (na sluiting van de stembussen). Op 13 maart hadden voldoende mensen de vragenlijst ingevuld en is het onderzoek gesloten.

Gemeenten

Van alle 328 gemeenten die bij de verkiezingen de mogelijkheid boden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben we een steekproef van zestig gemeenten getrokken. Bij de selectie hebben we erop gelet dat er een goede spreiding is qua stedelijkheid en regio.

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft vervolgens de contactpersonen van deze zestig gemeenten een schriftelijke vooraankondiging van het onderzoek gestuurd. Hierbij ontvingen de gemeenten ook de vragenlijst, zodat zij precies wisten welke gegevens zij dienden te verschaffen.

Op 8 maart heeft INTERVIEW•NSS de contactpersonen van de gemeenten een e-mail verstuurd, met het verzoek de vragenlijst online in te vullen. De e-mail bevatte een link waarmee de gemeenten de online vragenlijst konden openen. In dezelfde week hebben we de vragenlijst ook per post verstuurd. De gemeenten konden de vragenlijst ofwel online invullen ofwel schriftelijk (per post).

De gemeenten hadden van 8 maart tot en met 6 april de tijd gehad om de vragenlijst in te vullen. Na twee weken hebben we per e-mail een reminder verstuurd. 57 van de zestig gemeenten hebben (binnen de termijn) voldaan aan het verzoek de vragenlijst in te vullen.

Medewerkers stembureaus

Om de telefoonnummers van de medewerkers van de stembureaus te verkrijgen, is een beroep gedaan op de zestig gemeenten die geselecteerd waren voor het gemeenteonderzoek. Allereerst hebben wij de gemeenten gevraagd een aselechte steekproef te trekken uit hun stembureaus. We hebben hen hierbij de volgende procedure aangereikt:

- ♦ Pak de lijst met alle stembureaus van uw gemeente voor u.
- ♦ Nummer de stembureaus van 1 tot XX (afhankelijk van hoeveel stembureaus uw gemeente heeft).
- ♦ Bepaal de ophoogfactor. Dit doet u door het totaal aantal stembureaus te delen door drie. Als uw gemeente bijvoorbeeld 47 stembureaus heeft, dan is de ophoogfactor $47/3 = 15$ (afgerond naar beneden).
- ♦ De selectie is vervolgens als volgt:

Het eerste te selecteren stembureau is: stembureau 3

Het tweede te selecteren stembureau is: $3 +$ de ophoogfactor. In het voorbeeld is dat dus $3 + 15 = 18$ --> stembureau 18

Het derde te selecteren stembureau is: $3 +$ twee maal de ophoogfactor. In het voorbeeld is dat $3 + 30 = 33$ --> stembureau 33.

Het aantal te selecteren stembureaus verschilt per gemeente omdat het afhankelijk is van het inwoneraantal.

Van de geselecteerde stembureaus hebben de gemeenten de telefoonnummers verstrekt van de medewerkers van de stembureaus die in de steekproef zijn gevallen. In totaal zijn 251 medewerkers van stembureaus telefonisch ondervraagd.

Naast de representatieve steekproef, hebben we ook expliciet de medewerkers van de mobiele stembureaus in het onderzoek betrokken. Hiervoor hebben we 50 medewerkers ondervraagd.

Het veldwerk vond plaats van 8 t/m 16 maart. De respons was zeer hoog: 98 procent. Van de medewerkers die we bereikt hebben, heeft vrijwel iedereen meegewerkt aan het onderzoek.

De gegevens zijn achteraf gewogen op stedelijkheid.

Toelichting bij de tabellen

In bijlage 2 staan per doelgroep de tabellen weergegeven. In de tabellen van de kiesgerechtigden zijn de resultaten uitgesplitst naar stemmers en niet-stemmers. In de tabellen van de medewerkers van de stembureaus zijn de resultaten uitgesplitst naar stedelijkheid. Daarnaast hebben we de mobiele stembureaus vergeleken met de representatieve steekproef van stembureaus. Om te toetsen of de verschillen tussen de groepen significant zijn, hebben we gebruik gemaakt van een T-toets.

Bij toepassing van de T-toets wordt elke kolom aangeduid met een hoofdletter. Wanneer er significante verschillen optreden op 95% betrouwbaarheid wordt deze letter als hoofdletter afgedrukt in de cel met het hogere percentage. Een kleine letter wordt gebruikt om significanties op 90% betrouwbaarheid aan te geven. In het onderstaande (fictieve) voorbeeld worden drie onafhankelijke kolommen onderling getoetst op een betrouwbaarheidsniveau van 95%.

Direct onder de tabel wordt aangegeven welke kolommen bij de toetsing zijn betrokken en op welke significantieniveaus (risk level) is getoetst.

10. Voor ik de vragen stel wil ik graag weten of u:		Leeftijd			
INT.: LEES VOOR ...		Allen	15-29	30-49	50+
Basis: alle respondenten		750	(A) 150	(B) 249	(C) 351
<u>Werkzaamheid</u>					
- werkzaam bent in een beroep of arbeid		600 80.0	75 50.0	166 66.6	117 33.3
- op dit moment studeert		75 10.0	60 40.0	83 33.3	117 33.3
- (-geen van deze-)		75 10.0	15 10.0	0 0.0	117 33.3
Columns Tested (5% risk level) - A/B - A/C - B/C					

18072007

Minister voor Bestuurlijke vernieuwing en
Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA
Den Haag

Onderwerp
Evaluatie SWS bij Tweede Kamerverkiezingen
22 november 2006

Geachte heer Nicolai,

Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen, op 22 november 2006, hebben 312 gemeenten een experiment uitgevoerd met het Stemmen in een willekeurig stemlokaal. Artikelen 23 en 24 van het experimentenbesluit schrijven voor, dat dit experiment geëvalueerd dient te worden en dat de evaluatie begeleid dient te worden door een begeleidingscommissie.

U heeft de heer Schipper, de heer Van den Eeden en mijzelf benoemd als leden van de begeleidingscommissie voor de evaluatie van SWS bij de Tweede Kamerverkiezingen. De begeleidingscommissie wordt geacht een oordeel te geven over de wijze waarop de evaluatie wordt uitgevoerd en u te adviseren over voortzetting van de experimenten, dan wel de invoering van de voorzieningen waarmee wordt geëxperimenteerd.

De begeleidingscommissie heeft met waardering kennis genomen van de eerste resultaten van de evaluatie en de opzet van het evaluatierapport. De begeleidingscommissie is van mening dat de evaluatie goed is opgezet en wordt uitgevoerd. In de evaluatie wordt ingegaan op de vraag of het gestelde doel, het toegankelijker maken van de verkiezingen is bereikt en er zullen aanbevelingen worden gedaan over de wijze waarop de experimenten kunnen worden voortgezet.

Deze resultaten en de opzet van de evaluatie zijn door de begeleidingscommissie besproken in haar vergadering van 17 januari 2007.

De evaluatie van het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) zal in februari 2007 zijn afgerond. De begeleidingscommissie hecht eraan om haar bevindingen van het experiment bij de Tweede Kamerverkiezingen echter vóór de Provinciale Statenverkiezingen en de publicatie van het evaluatierapport aan u bekend te maken.

Datum
8 februari 2007

Ons kenmerk
2007-0000045716

Onderdeel

Inlichtingen
G.J van den
Nieuwenhuijzen
T 070-4268595
F

Uw kenmerk

Blad
1 van 3

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Schiedoekshaven 200
2511 EZ Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.minbzk.nl

15022007

18072007

Datum
8 februari 2007

Ons kenmerk
2007-0000045718

Onderdeel

Blad
2 van 3

De begeleidingscommissie wil graag wijzen op de volgende voorlopige resultaten.

Uit de evaluatie van Interview-NSS blijkt dat het aantal personen dat aangeeft niet te zijn gaan stemmen omdat ze geen stempas hadden is toegenomen in vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen.

Voorts blijkt dat een kwart van de betreffende kiesgerechtigden niet wist dat het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en een aantal kiezers met de stempas in een andere gemeente wilde stemmen.

De begeleidingscommissie is daarom van mening dat het, mede gezien de voorvallen die zich in het voortraject hebben voorgedaan, raadzaam is om in de voorlichting naar kiezers aandacht te besteden aan de volgende punten:

- zonder stempas kan niet worden gestemd. Kiezers die hun stempas kwijt zijn, of niet ontvangen hebben, moeten tijdig een nieuw exemplaar aanvragen.
- met de stempas kunnen kiezers in elk stemlokaal binnen de eigen gemeente stemmen. Benadrukt dient dus te worden dat dit buiten de eigen gemeentegrenzen niet kan.

Daarnaast is het van belang dat gemeenten zorgen voor een goede instructie van stembureamedewerkers, zodat zij beter op de hoogte zijn van de veranderingen die een gevolg zijn van deelname aan het experiment met SWS.

Het verdient volgens de begeleidingscommissie de voorkeur dat de stempas in een enveloppe met begeleidende brief wordt verzonden. Zodoende wordt de kiezer op een betere manier geïnformeerd over de gevolgen van SWS en is er minder kans dat de stempas in het ongereede raakt.

Mogelijk biedt het schrijven van een brief van de minister van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties aan de burgemeesters van de deelnemende gemeenten, een mogelijkheid om de hiervoor genoemde onderwerpen voor het voetlicht te brengen.

Als laatste veroorlooft de begeleidingscommissie zich nog een aantal algemene opmerkingen te plaatsen.

Gezien de bij veel kiezers en stembureauleden levende vrees dat de stempas fraudegevoelig is, adviseert de begeleidingscommissie de uitstraling van de stempas te verbeteren. De stempas is immers het bewijs van kiesgerechtigheid, de uitstraling van de pas moet hierbij aansluiten.

Bij de vaststelling van één landelijk model voor de stempas dient hiermee rekening te worden gehouden.

De begeleidingscommissie adviseert mede gezien de algemene voorlichtings-campagne waarin SWS wordt meegenomen, dat er een uniforme termijn komt voor het aanvragen van een vervangende stempas. Deze termijn dient zo dicht mogelijk bij de dag van de verkiezingen te liggen.

Datum
8 februari 2007

Ons kenmerk
2007-0000045718

Onderdeel

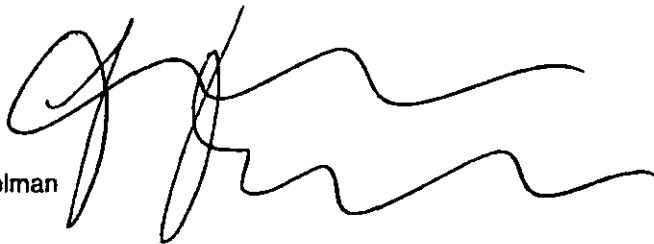
Blad
3 van 3

De begeleidingscommissie hoopt met de opmerkingen in deze brief een bijdrage te leveren aan verbeteringen in het proces rondom SWS en ziet met vertrouwen uit naar het experiment bij de Provinciale Statenverkiezingen.

Hoogachtend,

De voorzitter van de begeleidingscommissie Evaluatie experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal,

J.M.M. Polman

STEMPAS

Deze stempas is geldig in alle
stemlokalen in bovenstaande gemeente.

Het stembureau houdt zitting van:
ochttends 7.30 uur tot 's avonds 21.00 uur

OPROEPING
voor de verkiezing van de leden
van de Provinciale Staten

op woensdag 07-03-2007

Neem uw identiteitsbewijs mee!
De voorzitter van het stembureau is bevoegd van u te verlangen
dat u zich identificeert.

geslacht   geboortedatum   stempasnummer

AILEEN ONBESCHADIGDE KAARTEN ZIJN GELDIG ZONDER OPMERKING EN ZONDER STEMMER 2007

pms527 pms 032 zwart

18072007

Stemmen binnen uw gemeente

Met deze stempas kunt u binnen deze gemeente in een stembureau naar keuze uw stem uitbrengen. Informeer bij uw gemeente of kijk op de internetpagina van uw gemeente waar de stembureaus in uw gemeente zijn gelegen. Tevens is hier een overzicht van de kandidatenlijsten te vinden.

Stemmen in een andere gemeente

Als u in een andere gemeente aan de verkiezing wilt deelnemen, kunt u in persoon tot en met 2 maart deze stempas bij uw gemeente laten omzetten in een kiezerspas. Neem deze stempas dan mee. Een schriftelijk verzoek tot het stemmen in een andere gemeente kunt u tot en met 21 februari indienen bij de gemeente.

Stemmen bij volmacht

Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere kiezer machtigen om voor u te gaan stemmen. Is deze kiezer in dezelfde gemeente ingeschreven, dan kunt u gebruik maken van het volmachtbewijs op deze stempas. Wilt u een kiezer machtigen die in een andere gemeente is ingeschreven, dan kunt u tot en met 21 februari een schriftelijk verzoek indienen bij uw eigen gemeente. De gemachtigde kan een volmachtstem uitsluitend tegelijk met de eigen stem uitbrengen! Bovendien mag de gemachtigde maximaal twee volmachtstemmen uitbrengen.

Vervangende stempas

Indien u geen stempas heeft ontvangen of deze kwijt bent, kunt u tot en met 6 maart 12:00 uur een vervangende stempas aanvragen bij de afdeling Burgerzaken in uw gemeente.

Schriftelijke verzoeken

De formulieren voor schriftelijke verzoeken zijn verkrijgbaar bij de afdeling Burgerzaken in uw gemeente.

HET BLOKLETTENS WAALLEN

VOLMACHTBEWIJS

paraaf stembureau .....

Naam gemachtigde .....

Adres .....

Woonplaats .....

De gemachtigde verklaart zich door medeondertekening bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en met inbegrip van deze machtiging niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde te hebben aangenomen.

Handtekening volmachtgever .....

Handtekening gemachtigde .....

Geef uw stempas uitsluitend aan een ander mee, nadat u zelf heeft ingevuld wie u machtigt tot het uitbrengen van uw stem.

Iet op! Het is strafbaar om op naam van een ander aan de stemming deel te nemen (art. 128 Wetboek van Strafrecht)

Voor algemene informatie raadpleeg uw gemeente.

Stempas

Gemeente:

Kieskring:

OPROEPING voor de verkiezing van de leden van **PROVINCIALE STATEN van
op woensdag 7 maart 2007.**

Het stembureau houdt zitting van 's ochtends **half acht** tot 's avonds **negen** uur.
Het dichtstbijzijnde stembureau voor u is:

Deze kaart meebrengen!
Stempasnummer

Aan dhr./mevr.

Geb. datum

Stemmen met een stempas

Met deze stempas kunt u binnen deze gemeente in een stembureau naar keuze uw stem uitbrengen.

Een overzicht van alle stembureaus staat vermeld op de kandidatenlijsten, die huis-aan-huis zijn/worden verspreid. Als u deze kaart bent kwijtgeraakt en u wilt aan de stemming deelnemen, dient u dit z.s.m. te melden bij de gemeente. Er kan dan een vervangende kaart worden verstrekt.

Een verzoek om een vervangende kaart kunt u uiterlijk: _____ indienen.

Voor het melden van het verlies van de stempas of andere vragen over de verkiezingen kunt u terecht op het gemeentehuis.

© Sdu Uitgevers-07P01-2

ZONDER DEZE KAART KUNT U NIET STEMMEN!

Z.O.Z.

18072007

LET OP

- Het is strafbaar om op naam van een ander aan de stemming deel te nemen (*artikel 128 Wetboek van Strafrecht*).
- Neem uw identificatiebewijs mee! De voorzitter van het stembureau is bevoegd van u te verlangen dat u zich identificeert.

Stemmen in een andere gemeente

Als u in een andere gemeente aan de verkiezing wilt deelnemen, kunt u in persoon tot en met 2 maart 2007 deze stempas bij uw gemeente laten omzetten in een kiezerspas. Een schriftelijk verzoek tot het stemmen in een andere gemeente, kunt u uiterlijk 21 februari 2007 indienen bij de gemeente.

Stemmen bij volmacht

Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere kiezer machtigen om voor u te gaan stemmen. Is deze kiezer in dezelfde gemeente ingeschreven, dan kunt u gebruik maken van het volmachtbewijs. Wilt u een kiezer machtigen die in een andere gemeente is ingeschreven, dan dient u uiterlijk 21 februari 2007 een schriftelijk verzoek in te dienen bij de gemeente. De gemachtigde kan een volmachtstem uitsluitend tegelijk met de eigen stem uitbrengen! N.B. De formulieren voor de schriftelijke verzoeken zijn verkrijgbaar bij de afdeling Burgerzaken.

Volmachtbewijs

Met blokletters invullen!

Paraaf stembureau

Naam gemachtigde

Adres

Woonplaats

De gemachtigde verklaart zich door medeondertekening bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en met inbegrip van deze machtiging niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde te hebben aangenomen.

(handtekening volmachtgever)

(handtekening gemachtigde)

Geef uw kaart pas aan een ander mee, nadat u zelf hebt ingevuld wie u machtigt tot het uitbrengen van uw stem.

© Sdu Uitgevers - 257412

18072007

STEMPAS

Zonder deze STEMPAS kunt u niet stemmen!

OPROEPING voor de verkiezing op WOENSDAG 7 MAART 2007 van

De stembureaus zijn geopend van 's ochtrends half acht tot 's avonds negen uur.
Een nabij goed bereikbaar stembureau is gevestigd in:

GESLACHT

GEBOORTEDATUM

Stemmen met een stempas

Met deze stempas (indien onbeschadigd) kunt u binnen deze gemeente in een stembureau naar keuze uw stem uitbrengen.
Een overzicht van alle stembureaus en de kandidatenlijsten zullen tijdig op de gebruikelijke wijze worden bekend gemaakt.
Als u deze kaart heeft ontvangen dankt u dit z.s.m. te melden bij de gemeente. Er kan dan een vervangende stempas worden verstrekt. Na worden geen vervangende stempassen meer verstrekt.
Voor het melden van het verlies van de stempas is anderszins over de verkiezingen kunt u terecht bij de gemeentesecretarie van deze gemeente.

Voor nadere informatie
zie pagina 1

Z.O.Z.

LET OP

Het is strafbaar om op naam van een ander aan de stemming deel te nemen (art. 128 Wetboek van Strafrecht).
Neem uw identiteitsbewijs mee! De voorzitter van het stembureau is bevoegd van u te verlangen dat u zich identificeert.

Stemmen in een andere gemeente binnen uw provincie

Als u in een andere gemeente aan de verkiezing wilt deelnemen, kunt u in persoon tot en met 2 maart 2007 deze stempas bij uw gemeente laten omzetten in een kiezerspas. Een schriftelijk verzoek tot het stemmen in een andere gemeente, kunt u tot en met 21 februari 2007 indienen bij de gemeente.

Stemmen bij volmacht

Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere kiezer machtigen om voor u te gaan stemmen.
Is deze kiezer in dezelfde gemeente ingeschreven, dan kunt u gebruik maken van onderstaand volmachtbewijs.
Wilt u een kiezer machtigen die in een andere gemeente is ingeschreven, dan dient u uiterlijk 21 februari 2007 een schriftelijk verzoek in te dienen bij de gemeente.
De gemachtigde kan een volmachtstem uitsluitend legelijk met de eigen stem uitbrengen!

VOLMACHTBEWIJS

MET BLAUWLETTERS INVULLEN

Naam gemachtigde: .....

Adres: .....

Woonplaats: .....

De gemachtigde verklaart zich door mede ondertekening bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en met intrekking van deze machtiging niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde te hebben aangegonnen.

Ondertekening volmachtgever

Ondertekening volmachtgeefde

Geef uw kaart pas aan een ander mee, nadat u zelf hebt ingevuld wie u machtigt tot het uitbrengen van uw stem.
N.B. De formulieren voor de schriftelijke verzoeken zijn verkrijgbaar bij gemeentesecretarie.

PASMAF
STEM
BUREAU

18072007

STEMPAS

Gemeente:

Kieskring:

PS07

hologram

OPROEPING voor de verkiezing van de leden van provinciale staten

van

op woensdag 7 maart 2007. Het stembureau in uw

stemdistrict houdt zitting van 's ochtends **zeven uur dertig** tot 's avonds **negen uur** in:

Kaartnummer

achtergrond
Nederland 10X

Aan dhr./mevr.

geb.datum

DUPLICHAAT

kopieerbeveiliging

microborder

Stemmen met een stempas

Met deze stempas kunt u in *ieder willekeurig stemlokaal binnen uw gemeente* uw stem uitbrengen. Een overzicht van alle stemlokalen staat vermeld op de kandidatenlijsten. Als u deze stempas bent kwijtgeraakt, dient u dit zo spoedig mogelijk te melden bij de gemeente. Er kan dan een vervangende stempas worden verstrekt. Een aanvraag voor een vervangende stempas dient uiterlijk te zijn ontvangen op

Voor het melden van het verlies van een stempas, het aanvragen van een vervangende stempas of andere vragen over de verkiezingen, kunt u terecht bij uw gemeente.

PROCURA Nr. 13.52.12 c

ZONDER DEZE STEMPAS KUNT U NIET STEMMEN!

Z.O.Z.

Stemmen in een andere gemeente binnen de provincie

Als u in een andere gemeente, binnen de provincie, aan de verkiezing wilt deelnemen, dient u in persoon uiterlijk 2 maart 2007 deze stempas bij uw gemeente te laten omzetten in een kiezerspas. Een schriftelijk verzoek tot het stemmen in een andere gemeente, dient u uiterlijk 21 februari 2007 in te dienen bij de gemeente.

Stemmen bij volmacht

Als u niet zelf aan de stemming kunt deelnemen, kunt u een andere kiezer machtigen om voor u te gaan stemmen. Is deze kiezer *in dezelfde gemeente* ingeschreven, dan kunt u gebruik maken van onderstaand volmachtbewijs. **Wit u een kiezer machtigen die in een andere gemeente is ingeschreven, dan dient u uiterlijk 21 februari 2007 een schriftelijk verzoek in te dienen bij de gemeente. De gemachtigde kan een volmachtstem uitsluitend tegelijk met de eigen stem uitbrengen!**
De formulieren voor de schriftelijke verzoeken zijn verkrijgbaar ter gemeentesecretarie.

achtergrond
Nederland 3X

VOLMACHTBEWIJS (Met blokletters invullen)

Naam gemachtigde :

adres en woonplaats :

Paraaf
stembureau

De gemachtigde verklaart zich door mede-ondertekening bereid voor de volmachtgever bij volmacht te stemmen en met inbegrip van deze machtiging niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde te hebben aangenomen.

Geef uw stempas pas aan een ander mee, nadat u zelf hebt ingevuld wie u machtigt tot het uitbrengen van uw stem.

Handtekening volmachtgever:

Handtekening gemachtigde:

DUPLICHAAT

DUPLICHAAT

kopieerbeveiliging 2X

LET OP:

- Het is strafbaar om op naam van een ander aan de stemming deel te nemen (art. 128 Wetboek van Strafrecht).
- **Neem uw identiteitsbewijs mee!** De voorzitter van het stembureau is bevoegd van u te verlangen dat u zich identificeert.
- Indien u **geen** stempas heeft, kunt u **niet** stemmen!

1 8 0 7 2 0 0 7

Datum
31 augustus 2006

Ons kenmerk
2006-0000252657

Onderdeel
CZW/KOA

Inlichtingen
G.J. van den
Nieuwenhuizen
T 070-426 85 95
F 070-426 60 89

Uw kenmerk

Het College van Burgemeester en Wethouders

Onderwerp
Uitnodiging experiment Stemmen in een
willekeurig stemlokaal bij de Provinciale
Statenverkiezingen

Blad
1 van 2

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.minbzk.nl

Hierbij nodig ik u uit om deel te nemen aan het experiment Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) bij de Provinciale Statenverkiezingen die op 7 maart 2007 plaatsvinden.

Door de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen is het niet meer mogelijk om het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren tijdig te behandelen. Daarom heb ik besloten om bij de Tweede Kamer verkiezingen een nieuw experiment met SWS te houden op basis van de Experimentenwet Kiezen op Afstand. In de brief van 18 juli 2006 bent u uitgenodigd om deel te nemen aan dat experiment.

Mede op verzoek van de VNG en de NVVB heb ik besloten om ook bij de Provinciale Statenverkiezingen een experiment met SWS te houden. Aangezien de Tweede Kamer en de Provinciale Statenverkiezingen kort op elkaar volgen, is het bij de voorbereidingen van belang dat beide verkiezingen onder hetzelfde regime kunnen plaatsvinden.

Vanuit het oogpunt van efficiëntie, bied ik gaarne de mogelijkheid om in het raadsbesluit tot deelname aan SWS voor de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen, ook te besluiten tot deelname aan SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen. Deelname aan SWS voor beide verkiezingen kan daardoor in één raadsbesluit worden vastgelegd.

Ik wil er op wijzen dat uw gemeente geen gebruik van deze mogelijkheid hoeft te maken, er kunnen ook twee aparte beslissingen over deelname aan de experimenten met SWS worden genomen.

Verder kunt u voor al uw vragen over SWS terecht bij het KOA-informatiepunt, bereikbaar op nummer 070 426 8010 en e-mailadres: koa@minbzk.nl.

Ik verneem graag zo snel mogelijk of uw gemeente wenst deel te nemen aan dit experiment. U kunt uw voorlopige opgave naar koa@minbzk.nl sturen.

Indien uw gemeente een raadsbesluit wenst te nemen waarbij u besluit over deelname aan beide experimenten dan zou ik dit raadsbesluit graag voor 1 november 2006 ontvangen.

1 3 0 7 2 0 0 7
0 1 0 2 2 0 0 6

Datum
31 augustus 2006

Orga kenmerk
2006-0000252657

Onderdeel
CZW/KOA

Blad
2 van 2

De definitieve opgave voor deelname aan het experiment SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen, dus op basis van een raadsbesluit, ontvang ik graag per brief vóór vrijdag 26 januari 2007.

Verder breng ik u onder de aandacht dat de Experimentenwet Kiezen op Afstand vereist dat de gemeenteraden instemmen met deelname. Ook wijs ik u op het feit dat er bij de Provinciale Statenverkiezingen - net als bij de Tweede Kamerverkiezingen - geen stimuleringsbijdrage beschikbaar is.

Na ontvangst van uw aanmelding, ontvangt u hiervan een bevestiging.
Een afschrift van deze brief stuur ik naar de raadsgriffier van uw gemeente.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES,

Atzo Nicolai

Stempas

7 maart zijn de Provinciale Statenverkiezingen. In de meeste gemeenten stemt u niet meer met een oproepingskaart, maar met een stempas. Met de stempas kunt u in elk stemlokaal binnen uw gemeente stemmen. Zonder stempas kunt u niet stemmen. Dus heeft u er geen ontvangen of bent u hem kwijt, vraag dan een nieuwe stempas aan bij uw gemeente. Dit kan in ieder geval tot vijf dagen voor de verkiezingen. In sommige gemeenten is deze termijn langer. Vraag dit na bij uw gemeente. Kijk voor meer informatie over de stempas op www.uheefthetvoorhetzeggen.nl

7 maart. Provinciale Staten **VERKIEZINGEN**
U heeft het voor het zeggen

KIESRAAD

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018368

Onderdeel
Kiesraad

Inlichtingen

T (070) 4266266
F (070) 4266469

Blad
1 van 12

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

Aan Burgemeester en wethouders van alle gemeenten,
c.c. de hoofden burgerzaken van alle gemeenten,
gedeputeerde staten, de Vereniging van
Nederlandse Gemeenten, de Nederlandse
Vereniging voor Burgerzaken en het Interprovinciaal
Overleg

Onderwerp Circulaire voor de verkiezingen van de leden van de
provinciale staten op 7 maart 2007

Doelstelling geven van informatie

Juridische grondslag geen

Relaties met andere circulaire Zie ook de circulaire van 5 januari 2006, nr. 2006-
3181, inzake de gemeenteraadsverkiezingen en de
circulaire van 25 september 2006 nr. 2006-314840,
inzake de Tweede Kamerverkiezingen

Ingangdatum terstond

Geldig tot nvt

18072007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-000018368

Blad
2 van 12

Circulaire van de Kiesraad van 18 januari 2007 aan de gemeentebesturen, de hoofden burgerzaken van alle gemeenten, gedeputeerde staten van alle provincies, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken en het Interprovinciaal Overleg met betrekking tot de verkiezingen van de leden van de provinciale staten op 7 maart 2007

1. Inleiding

Op 7 maart 2007 zullen verkiezingen plaatsvinden voor de leden van provinciale staten. De kandidaatstelling voor deze verkiezingen is op 23 januari aanstaande. Met deze circulaire wordt u door de Kiesraad geïnformeerd over de ontwikkelingen op het gebied van het kiesrecht en de verkiezingen. De circulaire strekt ertoe algemene informatie te verschaffen die van belang is voor een goede organisatie en een goed verloop van de verkiezingen.

In de circulaire wordt allereerst ingegaan op de wijzigingen in de voor de verkiezingen relevante wet- en regelgeving. Daarna komen diverse onderwerpen die voor de praktische voorbereiding en het verloop van de verkiezing voor gemeenten van belang zijn aan de orde. De ervaringen opgedaan rondom de op 22 november 2006 gehouden Tweede Kamerverkiezingen zijn hierin meegenomen.

Vervolgens zal worden stilgestaan bij de communicatiecampagne van het Rijk met betrekking tot de verkiezingen. Voor zover voor uw gemeente van toepassing vraag ik tenslotte ook uw aandacht voor de informatie die in deze circulaire is opgenomen over het experiment Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal (SWS). Voor verdere vragen en opmerkingen kunt u terecht bij het Informatiepunt Verkiezingen, een gezamenlijk initiatief van de Kiesraad en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), ondergebracht bij het secretariaat van de Kiesraad.

2. Wijzigingen in wet- en regelgeving

2.1 Wijziging Provinciewet in verband met vermindering van het aantal leden van provinciale staten en gedeputeerde staten

Op 15 maart 2007 treedt de wet in werking waarin de vermindering van het aantal leden van de provinciale staten is geregeld. Belangrijkste argumenten voor de vermindering zijn het vergroten van de bestuurskracht en slagvaardigheid van het openbaar bestuur en het meer sturen op hoofdlijnen. Artikel 8, eerste lid, Provinciewet komt te luiden:

18072007
22012007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018388

Bled
3 van 12

Provinciale staten bestaan uit:

- 39 leden in een provincie beneden de 400 001 inwoners;
- 41 leden in een provincie van 400 001 - 500 000 inwoners;
- 43 leden in een provincie van 500 001 - 750 000 inwoners;
- 45 leden in een provincie van 750 001 - 1 000 000 inwoners;
- 47 leden in een provincie van 1 000 001 - 1 250 000 inwoners;
- 49 leden in een provincie van 1 250 001 - 1 500 000 inwoners;
- 51 leden in een provincie van 1 500 001 - 1 750 000 inwoners;
- 53 leden in een provincie van 1 750 001 - 2 000 000 inwoners;
- 55 leden in een provincie boven de 2 000 000 inwoners.

De wijziging van het aantal leden van de provinciale staten heeft voor de organisatie van de verkiezingen geen directe consequenties. Wel zal, vooruitlopend op de inwerkingtreding van de wet, bij de vaststelling van de uitslag rekening gehouden moeten worden met de gewijzigde zetelverdeling. Het verminderde aantal zetels heeft tot gevolg dat de kiesdeler zal stijgen.

2.2 Kiesrecht curandi

De Eerste Kamer is op 14 november 2006 akkoord gegaan met een wijziging van de Grondwet die het mogelijk moet maken dat mensen, die wegens wilsonbekwaamheid onder curatele zijn gesteld, kiesrecht krijgen. Het gaat om een wijziging in eerste lezing; de nieuwe Tweede Kamer gaat zich nu in tweede lezing buigen over het voorstel. Als het voorstel ook in tweede lezing in beide kamers wordt aangenomen, zal de kiesrechtuitsluiting voor curandi uit de Kieswet worden geschrapt. Naar verwachting zal dit pas gebeuren voor de verkiezingen van het Europees Parlement in 2009. Deze wetgeving heeft derhalve geen gevolgen voor de aankomende verkiezingen. Iemand die wegens een geestelijke stoornis onder curatele is gesteld, blijft vooralsnog op grond van artikel B 5 van de Kieswet uitgesloten van het kiesrecht.

2.3 Overige wijzigingen

Er zullen vóór 7 maart a.s. geen andere wijzigingen in de Kieswet of het Kiesbestuur worden doorgevoerd die voor u van belang zijn met het oog op de provinciale statenverkiezingen. Wel zal er nog een aantal kleine wijzigingen in de modellenregeling (formulieren) worden doorgevoerd. Dit betreft een wijziging van de modellen J 38-3, SWS J 38-3, N 10-3 en SWS N 10-3. Deze wijzigingen hangen samen met aanpassingen in de beveiliging van stemmachines. U wordt zeer binnenkort door het Ministerie van BZK inhoudelijk over deze wijzigingen geïnformeerd.

18072007
22012007

Datum
16 januari 2007

Kenmerk
2007-000016368

Blad
4 van 12

Op dit moment liggen daarnaast nog verschillende wijzigingsvoorstellen ter behandeling in het parlement, maar deze zullen niet meer voor de verkiezingen tot aanpassingen leiden.

3. Terugblik op Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006

Dankzij de grote inzet van degenen die bij de voorbereidingen en uiteindelijke verloop van de verkiezingen betrokken zijn geweest, zijn de verkiezingen van de leden van de Tweede Kamer op 22 november jl. over het algemeen goed verlopen.

De discussie over de betrouwbaarheid van stemmachines, de daarmee gepaard gaande veiligheidsmaatregelen en de intrekking van de goedkeuring van de Sdu stemmachines heeft in veel gemeenten tot extra werk geleid. Ook is voorafgaand aan de verkiezingen en op de dag van stemming gebleken dat veel kiezers in gemeenten die deelnamen aan het experiment SWS, teleurgesteld waren dat ze niet mee konden doen aan de verkiezingen omdat hun stempas in het ongereede was geraakt en ze niet meer de mogelijkheid hadden een vervangende stempas aan te vragen.

Uit de door commissie van het geloofsbriefonderzoek van de Tweede Kamer verrichte controle van alle processen-verbaal van de stembureaus, is gebleken dat de verkiezingen volgens de regels zijn verlopen en dat er geen aanleiding bestaat te twifelen aan de juistheid van de vastgestelde uitslag. Dit neemt volgens de commissie niet weg dat er ook ditmaal weer vele grotere en kleinere onvolkomenheden zijn geconstateerd die ieders alertheid vragen teneinde ze in de toekomst zo veel mogelijk te vermijden.¹ De Kiesraad sluit zich bij deze constatering aan en wil met het oog op de aankomende verkiezingen graag uw aandacht vragen voor de hieronder opgenomen onderwerpen.

3.1 Vernietiging stembescheiden Tweede Kamerverkiezingen

Na elke verkiezing rijzen er vragen over de termijn die gehanteerd moet worden voor het vernietigen van stembescheiden (artikel N 12 Kieswet). De stembiljetten (alleen in gemeenten die geen gebruik maken van een stemmachine) mogen reeds worden vernietigd, aangezien de nieuw gekozen leden van de Tweede Kamer zijn toegelaten. Tegen de beslissing tot de toelating is geen beroep meer mogelijk, de toelating is direct onherroepelijk. Na de onherroepelijke toelating hebben de stembiljetten geen waarde meer voor een eventueel strafrechtelijk onderzoek, vandaar dat zij niet bewaard hoeven te worden. Als dit nog niet is gebeurd, kunnen de stembiljetten derhalve terstond worden vernietigd. De stemgeheugens moeten zelfs al worden gewist nadat de uitslag definitief is vastgesteld (artikel N 6 lid 2 Kiesbesluit).

¹ Handelingen II, 2006/2007, blz. 20-1479 t/m 20-1483

13072007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018368

Blad
5 van 12

De overige stukken, d.w.z. uittreksel kiezersregister of RIS, ingeleverde oproepingskaarten of stempassen, niet-gebruikte stembiljetten, terugggegeven en onbruikbaar gemaakte stembiljetten (alleen in gemeenten die geen gebruik maken van een stemmachine), volmachtbewijzen en kiezerspassen, dienen ook vernietigd te worden, maar hiervoor noemt de Kieswet geen termijn. Deze stukken dienen enige tijd bewaard te worden met het oog op een eventueel strafrechtelijk onderzoek (zie ook artikel N 13 Kieswet). De Kiesraad heeft destijds de Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties (BVK) geadviseerd hiervoor in de Kieswet een voorziening te treffen dat deze stukken gedurende drie maanden bewaard moeten blijven. De hiervoor noodzakelijke wetswijziging is inmiddels in procedure. Vooruitlopend daarop is het wenselijk dat u een termijn van drie maanden hanteert. Dit betekent dat genoemde stukken tot en met 22 februari bewaard dienen te worden en daarna vernietigd kunnen worden.

4. Diverse onderwerpen die van belang zijn voor de voorbereiding en het verloop van de provinciale staten verkiezingen

4.1 Onderwerpen van belang voor de kandidaatstelling

Afgeven ondersteuningsverklaringen in verzuimperiode

In de week voorafgaande aan de kandidaatstelling kunnen kiezers bij hun gemeente een ondersteuningsverklaring afleggen voor een aan de verkiezing deelnemende groepering. Indien een groepering bij de kandidaatstelling onvoldoende ondersteuningsverklaringen kan overleggen, wordt dit door het hoofdstembureau aangemerkt als een herstelbaar verzuim. Dit betekent dat in de periode na de kandidaatstelling waarin herstel van verzuimen mogelijk is (artikel 1 2 Kieswet), kiezers alsnog een ondersteuningsverklaring bij de gemeente kunnen afleggen. In de praktijk betekent dit dat naast de periode van 16 tot en met 23 januari 2007, ondersteuningsverklaringen ook kunnen worden afgelegd in de periode 24 januari tot en met 27 januari 2007, tot 15 uur 's-middags. Gebleken is dat de betreffende afdeling van sommige gemeenten niet van deze mogelijkheid op de hoogte is. Ik vraag u de betrokken ambtenaren hierop te attenderen.

Ronselen van ondersteuningsverklaringen en volmachten

In circulaires die vorig jaar in het kader van de verkiezingen verstuurd zijn, heeft de Minister voor BVK aangegeven dat hij bij de Minister van Justitie had aangedrongen op het belang van een opsporings- en vervolgingsonderzoek door het Openbaar Ministerie indien zich vermoedens van ronselpraktijken rondom verkiezingen voordoen. Verschillende gemeenten hebben naar aanleiding van een oproep in de aanloop naar en na afloop van de dag van stemming, bij zowel de gemeenteraadsverkiezingen als bij de Tweede Kamer verkiezingen, melding

18072007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018368

Blad
6 van 12

gemaakt van (een vermoeden van) ronselpraktijken. Dit betrof zowel het ronselen van ondersteuningsverklaringen als het ronselen van volmachten. Een enkele keer betrof het een andere wijze van pogingen tot verkiezingsfraude. In sommige gemeenten loopt op dit moment nog een justitieel onderzoek.

De Kiesraad is voornemens mede op basis van de vergaarde informatie advies uit te brengen aan de Minister voor BVK over maatregelen om het ronselen van ondersteuningsverklaringen en het ronselen van volmachtstemmen te voorkomen en is van plan ervaringen bij de komende provinciale staten verkiezingen hierbij te betrekken. U wordt dan ook weer verzocht melding te maken van eventuele (vermoedens) van ronselpraktijken of andere gevallen van verkiezingsfraude en/of -onregelmatigheden, bij het Informatiepunt Verkiezingen. Daarnaast wordt u verzocht over dit onderwerp goede voorlichting te verstrekken aan de kiezers en stembureauleden, met name ten aanzien van het gebruik van volmachten. Zo mag een kiezer niet meer dan twee aanwijzingen als gemachtigde aannemen en mag de volmachtstem uitsluitend tegelijk met de eigen stem worden uitgebracht (artikel L 4 jo. L 3 Kieswet).

4.2 Overige onderwerpen *Samenstelling stembureaus*

De samenstelling van stembureaus dient zorgvuldig te geschieden. Met het oog op de discussie over stemmachines en het experiment SWS, wordt dit in deze circulaire nogmaals benadrukt. De aanwezigheid van voldoende ervaring binnen een stembureau is van groot belang. Dit kan onder andere worden bereikt door zoveel mogelijk op ieder stembureau minimaal één ervaren stembureaulid aan te wijzen.

Er bestaan geen wettelijke belemmeringen tegen het zitting nemen in een stembureau door raadsleden, wethouders, leden van provinciale - of gedeputeerde staten. Sommige gemeenten hebben een beleid om deze personen niet als stembureau lid aan te wijzen. Dergelijk beleid is toegestaan, de samenstelling van de stembureaus is een verantwoordelijkheid van burgemeester en wethouders. In de Kieswet is slechts uitdrukkelijk geregeld dat de leden van het stembureau tijdens de uitoefening van hun functie geen blijf van hun politieke gezindheid mogen geven (artikel J 14).

Voorts is in de Kieswet geregeld dat de bezetting van een stembureau te allen tijde dient te bestaan uit drie personen (artikel J 12). Stembureauleden zijn aangesteld om het vrije en geheime karakter van de verkiezingen en een goed verloop van het verkiezingsproces te waarborgen. Daarvan is afgeleid dat stembureauleden ook elkaars handelingen moeten kunnen controleren.

Voor een goed verloop van de gang van zaken op het stembureau is verder een gedegen instructie van de stembureauleden van groot belang. Ik adviseer u ook de meer ervaren stembureauleden voor de instructie uit te nodigen. Zij kunnen

18072007
22012007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-000018368

Blad
7 van 12

dan op de hoogte worden gesteld van wijzigingen in de wet- en regelgeving en van aangepast beleid. Bij de Tweede Kamerverkiezingen is gebleken dat een aantal processen-verbaal onvolledig was ingevuld. Ik verzoek u in uw instructie aan de stembureauleden ook aandacht te besteden aan de invulling van het proces-verbaal.

Extra taken stembureau bij SWS

Gemeenten die deelnemen aan het experiment SWS dienen ook rekening te houden met de nieuwe taken van stembureauleden. De stembureauleden dienen bij stempassen te controleren of de persoonsgegevens en de echtheidskenmerken kloppen. De echtheidskenmerken zijn per aanbieder van een stempas verschillend. De echtheidskenmerken en de manier waarop deze te controleren zijn, moeten bekend zijn bij de stembureauleden. Sommige echtheidskenmerken zijn door middel van eenvoudige technische hulpmiddelen te controleren. Indien stembureauleden hier gebruik van kunnen maken, adviseer ik u er voor te zorgen dat zij in het bezit zijn van de juiste hulpmiddelen (UV lampen en loepjes).

Ook na afloop van de stemming dienen de stembureauleden de stempassen te controleren. Indien stembureauleden alsnog twifelen over de rechtmatigheid van een stempas, aan te geven op het proces-verbaal. Op deze manier worden stempassen niet alleen aan de voorkant maar ook aan de achterkant van het proces gecontroleerd.

Inrichting stemlokaal

De opstelling van de leden van het stembureau en de plaatsing van de stemmachine of stembus/stemhokjes, moet controle ook daadwerkelijk mogelijk maken. Dit wil zeggen dat de stembureauleden elkaar en de stemmachine, stembus en stemhokjes goed dienen te kunnen zien. Artikel J 16, vierde lid, Kieswet vereist voorts dat de tafel voor het stembureau zo is geplaatst dat ook de in het stemlokaal aanwezige kiezers de verrichtingen van het stembureau kunnen gadeslaan. Een opstelling waarbij de drie stembureauleden naast elkaar achter een tafel plaatsnemen, met op de kopse kant van de tafel de stemmachine, wordt aanbevolen.

Tevens wordt u verzocht goede nota te nemen van artikel J 18 van het Kiesbesluit. Dit artikel regelt dat in elk stemlokaal instructiemateriaal aanwezig is ter voorlichting van de kiezer over het gebruik van de stemmachine en dat bij elke stemmachine de gebruiksaanwijzing aanwezig is. Uitleg aan kiezers mag niet achter de stemmachine zelf gebeuren omdat daarmee de keuze van de kiezer zou kunnen worden beïnvloed.

18072007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018388

Blad
8 van 12

Bijstandverlening in stemlokaal

Bij de Tweede Kamerverkiezingen zijn, net als bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart vorig jaar, vragen gerezen of kiezers, bij voorbeeld als zij niet in staat zijn de stemmachine te bedienen, in het stemlokaal aan een ander door middel van het ondertekenen van de oproepingskaart volmacht kunnen verlenen. Hierover bent u reeds geïnformeerd in de circulaire over de Tweede Kamerverkiezingen van de Minister voor BVK en de Kiesraad van 25 september 2006 (kenmerk 2006-314840). Op zichzelf is het niet verboden dat een kiezer pas in het stemlokaal een volmacht verleent. Het initiatief dient hierbij echter wel altijd uit te gaan van de betrokkene. Het is niet de bedoeling dat leden van een stembureau actief wijzen op deze mogelijkheid. Ook is het niet aan het stembureau om de redenen voor het verlenen van een volmacht te beoordelen: als aan de vereisten is voldaan, dient de volmacht te worden geaccepteerd. Aangezien de Kieswet een specifieke regeling kent voor volmachtverlening bij verkiezingen, is een algemene volmacht als bedoeld in artikel 3:60 van het Burgerlijk Wetboek, niet geldig om te kunnen stemmen. Voor een volmacht dient altijd gebruik gemaakt te worden van het daartoe op basis van de Kieswet vastgesteld model.

Verstrekking oproepingskaarten aan daklozen

Mensen zonder vaste verblijf- of woonplaats (denk aan daklozen) zijn niet per definitie van het stemrecht uitgesloten. Echter, een praktisch probleem doet zich voor wanneer zij niet met een woonadres in de GBA opgenomen zijn.

Oproepingskaarten en stempassen worden verstuurd aan de hand van gegevens die afkomstig zijn uit de GBA.

Kiezers zonder vaste verblijf- of woonplaats kunnen op drie verschillende manieren in het GBA zijn opgenomen:

1. Onder vermelding van een briefadres
2. Onder vermelding van een zogenaamd puntadres
3. Onder vermelding van 'adres onbekend'

Daarnaast is er een vierde groep die helemaal niet is opgenomen in het GBA. De wijze van vermelding in het GBA is bepalend voor de mogelijkheid om een oproepingskaart of stempas te kunnen verstrekken.

Ad 1. Indien een kiezer onder vermelding van een briefadres is geregistreerd, kan de oproepingskaart of stempas van deze persoon worden verzonden naar het briefadres. De persoon of instantie behorende bij het briefadres kan dan verder zorg dragen voor de overdracht van de oproepingskaart of stempas aan de desbetreffende kiezer.

Ad 2. Indien uit onderzoek blijkt dat een burger geen woon- of briefadres als bedoeld in artikel 1 van de Wet GBA heeft, maar wel (in overwegende mate) in een bepaalde gemeente verblijft, kan die gemeente deze burger ambtshalve op een 'punt-adres'

18072007
22012007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-000018368

Blad
9 van 12

inschrijven. Op de persoonslijst is dan op de plaats waar normaliter de straatnaam ingevuld dient te worden, de standaardwaarde '.' opgenomen.² In dit geval is er geen adres bekend waar de oproepingskaart of stempas naartoe gestuurd kan worden; ook is er geen instantie bekend die voor verdere overdracht van de oproepingskaart of stempas kan zorgen. Ik adviseer u voor deze groep kiezers op de in de gemeente gebruikelijke wijze (bijvoorbeeld in de regionale krant), bekend te maken dat zij hun oproepingskaart of stempas kunnen afhalen op een door de gemeente aangegeven afhaalpunt.

Ad 3.

Indien een burger niet meer te traceren is op een GBA-adres, dient de gemeente een onderzoek in te stellen om te proberen te achterhalen waar hij verblijft. Als een dergelijk onderzoek zonder resultaat blijft, wordt de burger uitgeschreven wegens 'vertrek onbekend'. In dit geval is betrokkene niet meer kiesgerechtigd in de desbetreffende gemeente.

Tonen legitimatie voor het stemmen

In het kader van de Tweede Kamerverkiezingen heeft een aantal kiezers bij het Informatiepunt Verkiezingen aangegeven het vreemd te vinden dat in het stemlokaal niet om legitimatie gevraagd wordt voordat een kiezer zijn stem uitbrengt. Op basis van artikel J 24 van de Kieswet kan de voorzitter van het stembureau verlangen dat de kiezer van zijn identiteit doet blijken; dit is echter niet verplicht. In eerdere circularies is geadviseerd om in ieder geval van een kiezer blijk van zijn identiteit te vragen indien hij, tegelijk met het uitbrengen van zijn eigen stem, twee volmachtstemmen wil uitbrengen. Dit om fraude met volmachtstemmen te voorkomen. U doet er goed aan kiezers in uw voorlichting hierop te wijzen.

De Kiesraad heeft van verschillende gemeenten vernomen dat men een voorkeur heeft voor een wettelijke verplichting tot legitimatie in plaats van een bevoegdheid te vragen naar een legitimatiebewijs, om zo iedere schijn van willekeur te voorkomen. De huidige formulering in de Kieswet staat er niet aan in de weg dat gemeenten stembureauleden instrueren om kiezers altijd om een legitimatie te vragen. In dat geval is het wel wenselijk dat u daaraan in uw voorlichting aandacht besteedt. In het algemeen raakt de burger immers steeds meer gewend aan de legitimatieplicht. De minister heeft aangegeven te overwegen om de Kieswet op dit punt aan te passen. Een eventuele wetswijziging zal echter niet plaatsvinden vóór de aankomende verkiezingen.

² Alleen in deze specifieke situatie is het gebruik van een 'punt-adres' toegestaan. Het inschrijven op een 'punt-adres' is zoals hiervoor gezegd altijd een ambtshalve bezigheid. Daarvoor dient dus steeds de procedure van artikel 83 e.v. Wet GBA te worden gevolgd. In het Handboek uitvoeringsprocedures (HUP) is in procedure 8.3 bovenstaande materie uitgewerkt. Vooral de daar opgenomen mogelijkheid 'D' is in dit verband van belang.

1 8 0 7 2 0 0 7
3 3 0 1 3 0 0 7

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-0000018368

Blad
10 van 12

Productie en verzending van stempassen:

Uit de evaluatie van de vorige experimenten SWS is gebleken dat er zich problemen kunnen voordoen in het proces vanaf het aanleveren van de kiezersgegevens tot aan het bezorgen van de stempas bij de kiezer. Voorbeelden hiervan zijn: problemen bij het personaliseren van de stempassen, schade bij het transport van de drukker naar de gemeente of TNT, dubbele stempassen als gevolg van her-starts bij het personaliseren en het niet optimaal verlopen van de bezorging door TNT. Gemeenten dienen er daarom zorg voor te dragen dat zij controle uitoefenen in de verschillende fasen van het productie- en distributieproces en dat zonodig adequate maatregelen worden getroffen.

Het is van groot belang dat kiezers de stempas niet kwijtraken en dat ze op de hoogte zijn van de consequenties die dit met zich meebrengt. Bij verzending van de stempas in een enveloppe, is de kiezer zich er meer van bewust dat hij zijn stembescheiden ontvangt, dan wanneer de stempas zonder enveloppe wordt verzonden. Uit de evaluatie blijkt dat kiezers het op prijs stellen om de stempas in een enveloppe te ontvangen. De portokosten voor het verzenden van de stempas (en een brief) in een enveloppe, zijn even hoog als het los verzenden van de stempas. U wordt derhalve geadviseerd de stempas, eventueel vergezeld van een informatieve brief, per enveloppe te verzenden.

Kiezers van buiten de gemeente

Met de stempas kan de kiezer alleen binnen zijn eigen gemeente in elk willekeurig stemlokaal stemmen. Bij de Tweede Kamerverkiezingen bleek echter dat een aantal kiezers buiten de eigen gemeente heeft geprobeerd met een stempas te stemmen. Stemmen buiten de eigen gemeente kan alleen met een kiezerspas. In een aantal gevallen hebben stembureauleden deze personen abusievelijk tot de stemming toegelaten. U wordt verzocht zowel de stembureauleden als de kiezers hierover te informeren.

Termijn vervangende stempas

Uit eerste resultaten van de evaluatie van het experiment SWS blijkt dat de flexibele termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas voor onduidelijkheden zorgt. De voorzitter van de commissie voor geloofsbriefven van de Tweede Kamer heeft hier ook op gewezen.

Op grond van artikel 5, eerste lid, van het Tijdelijke experimentenbestuit KOA kan een vervangende stempas tot de vijfde dag vóór de verkiezingen (vrijdag 2 maart 2007) worden aangevraagd. Op grond van het tweede lid van dit artikel kan de burgemeester deze termijn verlengen tot en met de dag vóór de stemming. De huidige regelgeving kent dus geen eenduidige termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas. Gezien de huidige ervaringen zal in het wetsvoorstel voor de landelijke invoering één termijn voor het aanvragen van een vervangende stempas worden opgenomen.

18072007
22012007
22012007

Datum
18 januari 2007

Kenmerk
2007-000018368

Blad
11 van 12

Vooruitlopend daarop wordt u, indien nog mogelijk, geadviseerd om burgers (in elk geval) tot twee dagen voor de verkiezingen, dus tot en met maandag 5 maart 2007, de mogelijkheid te geven een vervangende stempas aan te vragen. Zodoende kunnen personen die tijdens het weekeinde er achter komen dat zij geen stempas hebben, alsnog een vervangende stempas aanvragen.

5. Stand van zaken stemmachines

U zult op korte termijn separaat door het Ministerie van BZK geïnformeerd worden over de veiligheidsmaatregelen die u in acht moet nemen rondom de verkiezingen.

6. Voorlichting

Het Ministerie van BZK organiseert wederom een uitgebreide voorlichtingscampagne onder de slogan "U heeft het voor het zeggen" (zie ook de website www.uheefthetvoorhetzeggen.nl). Hierbij zal gebruik worden gemaakt van radio, televisie, internet, posters en overig voorlichtingsmateriaal. Naar aanleiding van de ervaringen bij de Tweede Kamerverkiezingen is door het ministerie besloten in deze centrale opkomstbevorderende campagne specifiek aandacht te besteden aan de stempas. Gedurende een periode van twee weken vóór de stemming (tot uiterlijk 5 maart 2007) zal er via de radio en de geschreven media aandacht worden besteed aan de stempas. Dit om kiezers te wijzen op het feit dat zij met de stempas in elk willekeurig stemlokaal binnen de gemeente kunnen stemmen, maar ook dat zij zonder stempas hun stem niet kunnen uitbrengen.

Op korte termijn zal de verantwoordelijke ambtenaar binnen uw gemeente voor voorlichtingsvraagstukken een mailing van het ministerie ontvangen waarin wordt gewezen op een site waar gratis campagnemateriaal besteld kan worden.

7. Eerste Kamerverkiezingen 2007

Op dinsdag 29 mei 2007 zullen de provinciale staten een nieuwe Eerste Kamer kiezen. De dag van kandidaatstelling voor deze verkiezing is op dinsdag 24 april aanstaande. Bij deze niet-rechtstreekse verkiezing spelen de gemeenten geen rol bij de organisatie. Registratieverzoeken van groeperingen die wensen deel te nemen, worden gericht aan de Kiesraad en de kandidaatstelling vindt plaats bij de commissaris van de Koningin.

8. Informatiepunt Verkiezingen

Voor al uw verdere vragen kunt u terecht bij het Informatiepunt Verkiezingen, een gezamenlijke instelling van de Kiesraad en het Ministerie van BZK. Het

18072007
22012007
22012007

Datum
18 januari 2007

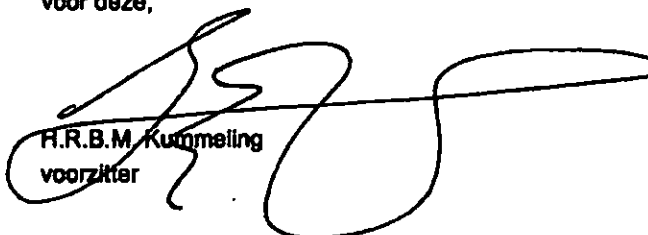
Kenmerk
2007-0000018385

Blad
12 van 12

Informatiepunt is te bereiken via 070 – 426 8266 of via kiesraad@minbzk.nl.
Daarnaast wordt ook gewezen op de algemene informatie op www.kiesraad.nl.
Deze circulaire zal onder andere vanaf die website te downloaden zijn.

Indien de leden van de centraal stembureau's bij de vaststelling van de uitslag,
bijvoorbeeld ingeval van onregelmatigheden uitleg over de Kieswet wensen
kunnen zij ultraard ook (op bovenstaande telefoonnummer) contact opnemen
met de Kiesraad.

DE KIESRAAD,
voor deze,

H.R.B.M. Kummeling
voorzitter

18072007
22012007
22012007

KIESRAAD

Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en
Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Onderwerp
Stempassen

Na afloop van de Tweede Kamer-verkiezingen ziet de Kiesraad aanleiding om een aantal zaken te evalueren. Eén daarvan betreft het experiment 'Stemmen in een Willekeurig Stemlokaal'. In deze brief wil de Kiesraad u de volgende opmerkingen, mede ingegeven door vragen en opmerkingen die zijn binnengekomen bij het Informatiepunt Verkiezingen, meegeven. Onderstaande opmerkingen lopen vooruit op een meer algemene evaluatie van de Tweede Kamerverkiezingen, omdat de Kiesraad meent dat problemen met de stempassen bij de verkiezingen van de leden van de Provinciale Staten op 7 maart 2007 zoveel mogelijk beperkt dienen te worden.

De Kiesraad heeft op de dag van de stemming, 22 november jl., meer dan honderd klachten per telefoon en mail binnengekregen van kiezers die geen gebruik konden maken van hun kiesrecht omdat zij niet (meer) in het bezit waren van hun stempas. Ook na de dag van de stemming heeft de Kiesraad hierover vele brieven ontvangen. Het onderwerp heeft ook in de media de aandacht getrokken. Ook de commissie voor de geloofsbrieven van de Tweede Kamer heeft in haar verslag in het kader van het geloofsbrievenonderzoek aandacht aan deze kwestie besteed.

De Kiesraad ziet in dat het voor kiezers heel aantrekkelijk is om in alle stembureaus binnen de gemeenten te kunnen stemmen, zonder eerst een kiezerspas te hoeven aanvragen. Aan de andere kant moet worden vastgesteld dat vele kiezers niet goed op de hoogte waren van het feit dat een stempas een ander karakter heeft dan een oproepingskaart en dat dat gevolgen heeft voor de mogelijkheden om alsnog aan de stemming deel te nemen, als de stempas in het ongereede is geraakt. Het is de Kiesraad bekend dat er door gemeenten verschillend kan worden en is omgegaan met de termijn waarbinnen de kiezer een nieuwe stempas kan aanvragen wanneer een stempas in het ongereede is geraakt of wanneer ten onrechte geen stempas is ontvangen. Gelet op artikel 5, eerste lid, van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand dient een aanvraag uiterlijk op de derde dag voor de verkiezingen door de burgemeester te zijn ontvangen. Het tweede lid van dit artikel bepaalt vervolgens dat de burgemeester, in afwijking hiervan, kan besluiten dat een aanvraag uiterlijk de

Datum
21 december 2008

Ons kenmerk
2008-0000425212

Onderdeel
Kiesraad

Inlichtingen
mr. mr. R. Hoorweg
T 070-426 7201
F

Uw kenmerk

Blad
1 van 3

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

02012007

18072007

Datum
21 december 2008

Ons kenmerk
2008-0000425212

Onderdeel
Kiesraad

eerste dag voor de dag van de stemming dient te zijn ontvangen. De Kiesraad onderkent dat kleinere gemeenten in de regel makkelijker in staat zijn om een kortere termijn te hanteren omdat het negatieve register in kleinere gemeenten gemakkelijker vlak voor de stemming is aan te passen dan in grotere gemeenten. Hij pleit er niettemin voor meer uniformiteit te betrachten als het gaat om het hanteren van termijnen. Verschillende termijnen leiden tot onduidelijkheid (en soms onbegrip) bij aanvragers van een nieuwe stempas. De Kiesraad realiseert zich dat de wettelijke bepalingen op het punt van de termijnen niet voor de statenverkiezingen kunnen zijn aangepast. Hij geeft u wel in overweging in de circulaire een aanbeveling in bovenbeschreven zin te formuleren voor de gemeenten.

In het verlengde hiervan ligt de aanbeveling om bij de komende statenverkiezingen in de voorlichting naar de kiezer toe duidelijk(er) aan te geven dat het aanvragen van een nieuwe stempas gebonden is aan een termijn. De kiezer is gewend om, bij het in ongerede raken van zijn oproepingskaart, in het stemlokaal alsnog de mogelijkheid te krijgen om te stemmen door een vervangende oproepingskaart van het stembureau te ontvangen. De Kiesraad heeft veel berichten ontvangen van kiezers die, vanwege het feit dat zij niet op de hoogte zijn van dit verschil, geen gebruik hebben kunnen maken van hun stemrecht. De Kiesraad heeft aan dit specifieke punt in zijn advies van 17 oktober 2003 reeds nadrukkelijk aandacht besteed. Ook zou, zoals de commissie voor de geloofsbrieven van de Tweede Kamer heeft voorgesteld, aan gemeenten gevraagd kunnen worden ruime bekendheid te geven aan het moment van verzending van de stempassen, zodat kiezers die deze niet hebben ontvangen, zich er tijdig van bewust worden dat zij een vervangende stempas moeten aanvragen.

De derde opmerking van de Kiesraad heeft betrekking op het ontbreken van de legitimatieplicht bij het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Aan de kiezer met twee volmachtbewijzen kan door een lid van het stembureau gevraagd worden zich te legitimeren, gelet op het risico van fraude. De Kiesraad heeft van verschillende stembureaus vernomen dat men een voorkeur heeft voor een wettelijke verplichting tot legitimatie in plaats van een bevoegdheid te vragen naar een legitimatiebewijs, om zo iedere schijn van willekeur te voorkomen. In het algemeen raakt de burger steeds meer gewend aan de legitimatieplicht. Het is door een aantal kiezers met volmachten als vreemd ervaren dat men zich bij het uitoefenen van het kiesrecht niet diende te legitimeren. De Kiesraad realiseert zich dat een wetswijziging op dit punt voor de komende statenverkiezingen niet haalbaar is, maar vraagt hiervoor wel nadrukkelijk uw aandacht. Ook aan dit punt zou in de circulaire (opnieuw) aandacht kunnen worden besteed.

Het experiment wordt, zowel na de Tweede Kamer- als na de Provinciale Statenverkiezingen, geëvalueerd. De Kiesraad verzoekt u om in overleg met de Tweede Kamer met de verdere behandeling van het wetsvoorstel tot invoering van het stemmen in een willekeurig stemlokaal in alle gemeenten te wachten tot na de evaluatie van het experiment bij de statenverkiezingen van 7 maart 2007. Pas na

02012007

18072007

Datum
21 december 2008

Ons kenmerk
2008-0000425212

Onderdeel
Kiesraad

Blad
3 van 3

deze evaluaties kunnen de voor- en nadelen van het gebruik van de stempas tegen elkaar worden afgewogen. De Kiesraad acht het wenselijk dat hij wordt betrokken bij de gehele evaluatie van de experimenten.

Tenslotte pleit de Kiesraad ervoor dat er op korte termijn duidelijk gecommuniceerd wordt met gemeenten over de mogelijkheid om zich aan- dan wel af te melden voor deelname aan het experiment voor de komende Provinciale Statenverkiezingen. De Kiesraad kan zich voorstellen dat gemeenten zich niet realiseren hoe de procedures op dit punt precies werken.

DE KIESRAAD,

voor deze,

H.R.B.M. Kummeling,

voorzitter

J. Schipper-Spanninga,

secretaris-directeur

13072007
02012007

Datum
5 februari 2007

Ons kenmerk
2007-0000039179

Onderdeel
CZW/KOA

Blad
1 van 4

De minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,

Gelet op de artikelen 1, eerste lid, en 2, eerste lid, van de Experimentenwet Kiezen op Afstand;

Besluit

Artikel 1

Tijdens de verkiezing van de leden van Provinciale Staten in 2007 wordt een experiment gehouden met Stemmen in een willekeurig stemlokaal als bedoeld in hoofdstuk 2 van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand in de volgende gemeenten:

Aa en Hunze	Bergen (NH)	Cromstrijen
Aalburg	Bergen	Cuijk
Aalsmeer	Bergen op Zoom	Culemborg
Aalten	Bernheze	Dalfsen
Achtkarspelen	Best	De Marne
Alblasserdam	Boueningen	De Ronde Venen
Albrandswaard	Beverwijk	De Wolden
Alkemade	Blaricum	Delft
Alkmaar	Bolsward	Delfzijl
Almelo	Borger-Odoorn	Den Haag
Almere	Borne	Den Helder
Amersfoort	Borsele	Deurne
Amstelveen	Boxmeer	Deventer
Amsterdam	Boxtel	Diemen
Andijk	Breda	Dinkelland
Apeldoorn	Breukelen	Doesburg
Appingedam	Bronckhorst	Dongen
Arnhem	Brummen	Dongeradeel
Assen	Brunssum	Dordrecht
Baarn	Bunnik	Drechterland
Barendrecht	Bunschoten	Drimmelen
Barneveld	Buren	Duiven
Beek	Bussum	Echt-Susteren
Beesel	Capelle aan den	Ede
Bellingwedde	IJssel	Eemnes
Bergambacht	Castricum	Eemsmond
Bergeijk	Coevorden	Eijsden

1 8 0 7 2 0 0 7

Datum
5 februari 2007

Ons kenmerk
2007-000039179

Blad
2 van 4

Emmen	Hellevoetsluis	Loon op Zand
Enschede	Helmond	Lopik
Epe	Hendrik-Ido-	Loppersum
Ermelo	Ambacht	Losser
Etten-Leur	Hengelo	Maarssen
Ferwerderadiel	Heumen	Maasdonk
Franekeradeel	Heusden	Maasdriel
Geldermalsen	Hillegom	Maassluis
Geldrop-Mierlo	Hilvarenbeek	Maastricht
Gemert-Bakel	Hilversum	Margraten
Gennep	Hof van Twente	Marum
Gilze en Rijen	Hoogeveen	Medemblik
Goedereede	Hoorn	Meerssen
Goes	Houten	Menaldumadeel
Goirle	Huizen	Menterwolde
Gouda	Hulst	Middelburg
Graafstroom	Kampen	Midden-Delfland
Grave	Kapelle	Midden-Drenthe
Groesbeek	Katwijk	Mill en Sint Hubert
Grootegast	Kerkrade	Millingen aan de
Gulpen-Wittem	Krimpen aan den	Rijn
Haaksbergen	IJssel	Moerdijk
Haaren	Landgraaf	Montfoort
Haarlem	Langedijk	Mook en Middelaar
Haarlemmerliede en	Lansingerland	Naarden
Spaamwoude	Laren	Nederlek
Halderberge	Leek	Nederweert
Hardenberg	Leerdam	Niedorp
Harderwijk	Leeuwarden	Nieuwegein
Hardinxveld-	Leiden	Nieuwerkerk aan
Giessendam	Leiderdorp	den IJssel
Haren	Leidschendam-	Nieuw-Lekkerland
Harenkarspel	Voorburg	Nijefurd
Harlingen	Lelystad	Nijkerk
Heemskerk	Lemsterland	Nijmegen
Heemstede	Leusden	Noord-Beveland
Heerenveen	Lingewaai	Noordenveld
Heerhugowaard	Lingewaard	Noordoostpolder
Heerlen	Lisse	Noordwijkerhout
Heiloo	Littenseradiel	Nuenen c.a.
Helden	Lochem	Nunspeet
Hellendoorn	Loenen	Oegstgeest

Datum
5 februari 2007

Ops kenmerk
2007-000039179

Blad
3 van 4

Oisterwijk	Sint-Michielsgestel	Venlo
Oldebroek	Sint-Oedenrode	Venray
Oldenzaal	Sittard-Geleen	Vlaardingen
Olst-Wijhe	Sliedrecht	Vlagtwedde
Onderbanken	Slochteren	Vlissingen
Oosterhout	Sluis	Vlist
Oost-Gelre	Smallingerland	Voerendaal
Ooststellingwerf	Sneek	Voorschoten
Oostzaan	Soest	Voorst
Opsterland	Someren	Vught
Oude IJsselstreek	Spijkenisse	Waalre
Ouder-Amstel	Stadskanaal	Waalwijk
Oudewater	Steenbergen	Waddinxveen
Overbetuwe	Steenwijkerland	Wageningen
Papendrecht	Stein	Wassenaar
Pekela	Strijen	Weert
Pijnacker-Nootdorp	Terneuzen	Weesp
Purmerend	Texel	Werkendam
Putten	Teylingen	Westerveld
Raalte	Tholen	Westervoort
Reeuwijk	Tiel	Westland
Renkum	Tilburg	Weststellingwerf
Reusel-De Mierden	Tubbergen	Westvoorne
Rheden	Twenterand	Wierden
Rhenen	Tynaarlo	Wieringen
Ridderkerk	Tytsjerksteradiel	Wijdmeren
Rijnwaarden	Ubbergen	Wijk bij Duurstede
Rijnwoude	Uden	Winschoten
Rijssen-Holten	Urk	Winsum
Roosendaal	Utrechtse	Winterswijk
Rotterdam	Heuvelrug	Woensdrecht
Rucphen	Vaals	Woerden
Scheemda	Valkenburg aan de	Wormerland
Schiedam	Geul	Woudenberg
Schinnen	Valkenswaard	Woudrichem
Schoonhoven	Veendam	Wymbritseradiel
Schouwen-	Veenendaal	Zaanstad
Duiveland	Veere	Zaltbommel
Sevenum	Veghel	Zederik
s-Hertogenbosch	Veldhoven	Zeist
Simpelveld	Velsen	Zevenaar

Datum
5 februari 2007

Ons kenmerk
2007-000039179

Blad
4 van 4

Zevenhuizen-
Moerkapelle
Zijpe
Zoetermeer

Zuidhorn
Zundert
Zutphen
Zwartewaterland

Zwijndrecht
Zwolle

Artikel 2

Bij de experimenten, bedoeld in artikel 1, wordt gebruik gemaakt van de stempas, waarvan het model krachtens artikel 3, eerste lid, van de Tijdelijke experimentenregeling Kiezen op Afstand door burgemeester en wethouders wordt vastgesteld.

Deze regeling zal in de Staatscourant worden geplaatst.

DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN
KONINKRIJKSRELATIES,

A. Nicolai

Vergaderjaar 2006–2007

30 800 VII

Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2007

Nr. 26

BRIEF VAN DE MINISTER VOOR BESTUURLIJKE VERNIEUWING EN KONINKRIJKSRELATIES

Aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Den Haag, 17 januari 2007

Inleiding

Conform mijn toezegging aan uw Kamer informeer ik u met deze brief over de maatregelen die ten aanzien van de stemmachines worden getroffen voor de verkiezing van de leden van Provinciale Staten op 7 maart 2007. Voorts beantwoord ik een aantal vragen die mij door de Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (07-BZK-B-001) op 10 januari jl. zijn gesteld. Tenslotte maak ik van de gelegenheid gebruik om in te gaan op een aantal knelpunten dat zich bij de verkiezing van 22 november 2006 heeft voorgedaan met de stempassen (06-BZK-B-053).

Verkiezing van 22 november 2006

Bij de verkiezing van 22 november 2006 is in 425 gemeenten gestemd met Nedap-stemmachines. Noch bij de voorbereiding, noch tijdens de verkiezing hebben zich noemenswaardige problemen voorgedaan met de stemmachines. Op de dag van de verkiezing hebben zich in een aantal gevallen technische storingen voorgedaan met de stemmachines. Het betrof reguliere storingen die los stonden van de extra beveiligingsmaatregelen en die op de gebruikelijke manier in overleg tussen de betreffende gemeenten en de leverancier zijn verholpen. Uit voorzorg zijn op 22 november 2006 vóór de start van de stemming twee stemmachines voor onderzoek overgebracht naar het Nederlands Forensisch Instituut (NFI). In beide gevallen was er twijfel bij het stembureau of de nummering van de staaldraadverzegeling juist was. Met deze machines zijn geen stemmen uitgebracht. Het NFI heeft geen aanwijzingen gevonden die erop duiden dat de werking van deze stemmachines is beïnvloed door manipulatie.

Na de verkiezing van 22 november 2006 zijn in 40 gemeenten alle stemmachines gecontroleerd. Van de 1 023 gecontroleerde machines zijn er

1 018 zonder afwijkingen akkoord bevonden. Vijf machines zijn overgebracht voor verder onderzoek naar het NFI, omdat bij de controle afwijkingen werden geconstateerd die niet konden worden verklaard aan de hand van de referentiedocumentatie van de stemmachines. Het NFI heeft deze machines onderzocht en geen aanwijzingen gevonden die erop duiden dat de werking van deze stemmachines is beïnvloed door manipulatie.

Gelet op het voorafgaande is de conclusie gerechtvaardigd dat met de gebruikte stemmachines op 22 november 2006 een betrouwbare verkiezing heeft plaatsgevonden. Ik heb daarom besloten voor een proces waarin de continuïteit en beheersbaarheid centraal staan. Continuering is ook van belang, omdat daarmee het proces beheersbaar wordt voor de gemeenten die de verkiezing moeten organiseren. Het scenario van continuïteit en beheersbaarheid leidt ertoe dat het niet noodzakelijk is de commissie-Korthals Altes advies te vragen over «mogelijk aanvullende maatregelen». De commissie-Korthals Altes beschouwt het gehele verkiezingsproces fundamenteel en ten principale. Zij is niet ingesteld om korte-termijn- en ad-hoc-maatregelen in de meer fysieke sfeer te valideren. Over de instelling van de commissie-Korthals Altes heb ik uw Kamer in mijn brief van 20 december 2006 geïnformeerd (TK 2006–2007, 30 800 VII, nr. 24).

Verkiezing 7 maart 2007

NewVote-stemmachine van Sdu

Ik heb besloten de schorsing van de NewVote-stemmachines te handhaven.

De goedkeuring van de NewVote stemmachine van Sdu heb ik in oktober 2006 geschorst. De reden daarvan was dat de Sdu machine straling afgaf die op een afstand van tientallen meters was op te vangen waardoor het stemgedrag van de kiezer kon worden gevolgd. Verder bleek het niet mogelijk te zijn om op korte termijn dit probleem te verhelpen.

In de loop van november 2006 heeft de Sdu aangegeven alsnog aanpassingen aan de stemmachine te kunnen aanbrengen om de problematiek van de straling te verhelpen. Gelet op deze mededeling zijn eind december 2006 vijf verschillende versies van aangepaste stemmachines door de AIVD aan metingen onderworpen.

Op 27 december 2006 is de uitkomst van deze meting met Sdu besproken. De uitkomst was dat bij slechts één versie de straling niet verder reikte dan 5 meter (gemeten vanaf de stemmachine) en dat deze versie alleen met geavanceerde middelen is af te luisteren.

In vervolg op deze uitkomst heeft Sdu de aangepaste NewVote stemmachine voor keuring aangeboden aan TNO. TNO heeft op 11 januari 2007 bericht dat het ter goedkeuring aangeboden stelsysteem voldoet aan de voorwaarden waaronder het prototype is goedgekeurd. De door TNO gekeurde NewVote week echter af van de versie die de AIVD in december 2006 heeft gemeten. Dit is veroorzaakt door aanpassingen van de zijde van Sdu aan de programmatuur om de leesbaarheid van de schermen voor de kiezer te verbeteren.

Als gevolg hiervan was ik genoodzaakt opnieuw metingen te laten uitvoeren. Daarvoor heeft Sdu, op 12, 15 en 16 januari 2007, versies van NewVote-stemmachines bij de AIVD aangeleverd. Bij al deze versies overschrijdt de straling de grens van 5 meter. Straling die niet verder reikt dan 5 meter en alleen met zeer geavanceerde middelen is af te luisteren acht ik, zoals beschreven in mijn brief van 8 november 2006 (TK 2006–2007, 30 800, nr. 13) een aanvaardbaar restrisico. Die mate van straling is verge-

lijkbaar met de Nedap machines. Dit oordeel is door uw Kamer eerder, in het Algemeen Overleg van 31 oktober 2006, onderschreven.

Nu ik heb moeten vaststellen dat de straling van de NewVote verder reikt, zal de NewVote bij de komende verkiezing niet gebruikt kunnen worden. Naar mijn mening zou het gebruik van de NewVote een risico betekenen voor het kiesrechtelijk correct verlopen van de verkiezing van 7 maart 2007. De gemeenten die dit raakt worden heden over mijn besluit geïnformeerd. Het ministerie van BZK heeft reeds de nodige voorbereidingen getroffen zodat de betreffende 34 gemeenten op dezelfde wijze kunnen stemmen als bij de verkiezing van 22 november 2006.

Nedap-stemmachines

Alle Nedap-stemmachines zullen opnieuw gecontroleerd en verzegeld worden. Dit waarborgt dat de stemmachines voor de komende verkiezing de juiste programmatuur bevatten. De staalraadverzegeling wordt aangepast. Het aantal plaatsen waar de zegels worden aangebracht, wordt uitgebreid. Door het aanbrengen van een barcode op de zegels wordt voorkomen dat zich fouten voordoen bij het administreren van de nummers van de zegels. Ik zal de gemeenten opnieuw attenderen op de nodige maatregelen voor een adequate fysieke beveiliging van de Nedap-stemmachines. Ook zullen enkele tientallen gemeenten de komende weken worden gevisiteerd om inzicht te krijgen in de beveiligingsmaatregelen die de gemeenten hebben getroffen.

De beveiliging van de stemmachines wordt gecontroleerd voorafgaand aan het gebruik van de machines op de dag van de verkiezing. Bij twijfel zullen de stemmachines, net als bij de verkiezing van 22 november 2006, worden vervangen en onderzocht worden. Naar mijn mening waarborgen deze maatregelen in voldoende mate de betrouwbaarheid van de stemmachines.

Stempassen

Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november hebben 312 gemeenten deelgenomen aan het experiment «stemmen in een willekeurig stembureau» (SWS). Deze gemeenten vertegenwoordigen ongeveer 10 miljoen (van de in totaal 12 miljoen in Nederland) kiesgerechtigden.

Inmiddels hebben al 271 gemeenten zich aangemeld voor SWS bij de komende Provinciale Statenverkiezingen op 7 maart 2007. Daaruit blijkt dat het succes van het experiment, alsook de behoefte van de kiezer om een keuze te maken uit een willekeurig stemlokaal in zijn gemeente, groot is. Mogelijk is een aantal gemeenten overvallen door het succes. Daarom geef ik hieronder aan welke maatregelen ik zal nemen om knelpunten te voorkomen bij de Provinciale Statenverkiezingen.

Verzending van de stempas

Ik zal in de circulaire die ik aan de gemeenten zal toesturen ter voorbereiding op de Provinciale Statenverkiezingen verzoeken de verzending van de stempassen effectief te controleren. Daarnaast zal ik verzoeken dat gemeenten de stempas in een enveloppe en bij voorkeur met een informatieve brief versturen. Zodoende is de kiezer zich er meer van bewust dat hij zijn stembescheiden heeft ontvangen, dan wanneer de stempas zonder enveloppe wordt verzonden. Tevens blijkt dat kiezers die bij vorige experimenten reeds hun stempas samen met een informatieve brief ontvingen beter op de hoogte zijn van SWS.

Problemen wegens verschil oproepingskaart en stempas

Gebleken is dat de burgers niet volledig op de hoogte zijn van de mogelijkheden en beperkingen die de stempas met zich meebrengt. Dit vertaalt zich in verschillende zaken: zo kwam het voor dat kiezers proberen buiten de eigen gemeenten te stemmen of proberen zonder stempas te stemmen. Omdat het experiment inmiddels op zeer grote schaal plaatsvindt, heb ik besloten in de opkomstbevorderende campagne van de landelijke overheid voor de Provinciale Statenverkiezingen, SWS een prominentere plaats te geven. Via de radio, huis-aan-huisbladen en dagbladen zullen de burgers geïnformeerd worden dat zij met een stempas in elk willekeurig stemlokaal binnen hun gemeente kunnen stemmen, maar ook dat er zonder stempas niet gestemd kan worden.

Vervangende stempas

De voorzitter van de Commissie voor het Onderzoek van de Geloofs-brieven van de Tweede Kamer heeft er 30 november jl. op gewezen dat de verschillende termijnen die gemeenten hanteren voor het aanvragen van een vervangende stempas onduidelijkheid bij de kiezers teweegbrengt. Ik zal daarom in de circulaire gemeenten dringend verzoeken om burgers in elk geval tot twee dagen voor de verkiezingen de mogelijkheid te geven een vervangende stempas aan te vragen.

Tenslotte

De Tweede Kamer heeft inmiddels het verslag vastgesteld van het wetsvoorstel om SWS landelijk in te voeren (TK 2005–2006, 30 569, nr. 6).

Met de beantwoording van het verslag wil ik, overeenkomstig het verzoek van de Kiesraad, wachten tot de ervaringen met SWS bij de Provinciale Statenverkiezingen bekend zijn. Ik zal dan tevens bezien in hoeverre het wetsvoorstel SWS naar aanleiding van de ervaringen nog moet worden aangepast.

De Minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties,
A. Nicolai